Дійові особи:

Басиліо, король Полонії.

Сехисмундо, принц.

Астольфо, герцог Московії.

Клотальдо, старий.

Кларін, блазень.

Естрелья, інфанта.

Росáура, знатна дама.

Солдати, почет, музиканти, співаки, слуги, придворні дами.

Дія відбувається у дворі польського короля, у фортеці неподалік і на полі битви.

Хорнада перша

З одного боку — заросла лісом гора, з іншого — вежа, підніжжя якої править за в’язницю Сехисмундо. Двері, що навпроти глядача, — прочинені. Дія починається надвечір.

Сцена перша

Росаура, в чоловічому одязі, з’являється на вершині скелі й спускається в долину; за нею йде Кларін.

Росаура

О гіппогрифе1 ярий,
Який примчався вітрові до пари,
Куди на горе наше,
Безлуска рибо і безкрилий пташе,
Мій коню, в шалі тому
По лабіринту плутанім, крутому
Цих скель стрімких і голих
Летиш крізь зарості, немов на сполох?
Зостанься й тут до скону
Служитимеш із кіньми Фаетону2;
Я ж, як мені судила

Законом доля, прикра і немила,
У відчаї великім
Сама спущуся по камінні дикім
З гори, що наче брови,
На сонці хмурить підківки діброви.
Полоніє-державо,
Приймаєш чужоземця неласкаво,
Свої здійнявши гори,
І кров’ю слід його значиш на горе.
Це доля ятрить рани:
Де співчуття віднайде безталанний?

Кларін

Ні, не один, а двоє, —
В заїзді не лишай мене з журбоюЗ;
Якщо сумної днини
Ми вийшли вдвох із рідної країни,
Здолали шлях далекий,
Пізнавши злигодні та небезпеки,
Тут разом опинились
І вдвох із горем із гори спустились, —
Чи це не привід знову,
Скінчить рахунки і почать розмову?

Росаура

Не хочу безнастанним
Тебе, Кларіне, мучить наріканням,
Аби ти сам потиху
Знайшов у злигоднях своїх утіху.
В журбі є смак відчаю,
Казав якийсь філософ, і я знаю,
Щоб те відчути, брате,
Нещастя треба з ризиком шукати.

Кларін

Знать, був філософ клятий
П’яницею; йому лящів би дати
Добрячих чин по чину,
Тоді й для скарги мав би він причину!
Що ж ми, сеньйоро, будем
Самі робити тут, де пішки блудим
В пустелі в пізню пору,
Коли вже сонце хилиться за гору?

Росаура

Хто бачив ще такі дива пророчі!
Якщо мене не обманули очі,
Не марево ж то плине, —
В останньому лякливім світлі днини,
Мені здається, бачу
Ген там будову.

Кларін

Вірю я в удачу, —
Ходім до того дому.

Росаура

Встає між голих скель палац, в якому
Таке вузьке віконце,
Що в нього зазирнуть боїться сонце:
Вся грубої будови
Ця вежа аж до самої основи
Між скелями й горою,
Яку вкриває ліс, немов габою;
Вона черкає тучі,
На камінь схожа, що звалився з кручі.

Кларін

Ходім туди бадьоро;

Це краще, ніж дивитися, сеньйоро,
Коли ще й благородні
Живуть там люди, то ми вдвох сьогодні
Притулок знайдем.

Росаура

Двері
(Вірніше, чорна паща у печері)
Відкриті, й там утроба,
В якій народжуються ніч і злоба.
(Чується брязкіт кайданів.)

Кларін

О небо, що я чую!

Росаура

Мене мороз і жар пройняв, тремчу я.

Кларін

Невже дзвенять кайдани?
Карається там каторжник незнаний;
Чуття від жаху гасне.

Сехисмундо (у вежі)

Ох, горе тут мені! Ох, я нещасний!

Росаура

Який жахливий голос!
Моє від муки серце розкололось.

Кларін

За всім зі страхом стежу.

Росаура

Кларін…

Кларін

Сеньйоро…

Росаура

Ні, покиньмо вежу,
Тікаймо звідси.

Кларін

Так я потерпаю,
Що духу вже тікати я не маю.

Росаура

Чи це не блиск отої
Зірниці кволої, зорі блідої,
Яка пульсує синім,
Злотистим розсипаючись промінням,
Ллючи сумнівне світло,
І ще темнішим робить темне житло?
Тому в її сіянні
Я можу, хай здаля, у хвилюванні
Розглянути в’язницю,
Живого трупа кам’яну гробницю.
І в цю лиху годину
В звіриній шкурі бачу я людину,
Що дзвонить ланцюгами
У світлі мерехкім там, серед ями.
Не можемо втікати,
Послухаєм, що буде він казати,
Хоча мій страх не гасне.

Сцена друга

Стулки дверей розчиняються, і видно Сехисмундо; він у кайданах, одягнений у звірину шкуру. У вежі мерехтить світло.

Сехимундо

Ох, горе тут мені! Ох, я нещасний!
Небеса, чому звалився,
Впав такий на мене гнів,
Що за злочин я вчинив
Проти вас — що народився?4
Все я зважив, роздивився,
Розібрався у причині,
То й жорстокість вашу нині
Я збагнув уже сповна,
Адже злочин і вина —
Це зродитися людині.
Хочу знати все, як є,
Щоб не мучитись журбою
(Хоч я знаю, що виною
Тут народження моє),
Чом недоля мене б’є,
Щоб ще більше я страждав
Через те, що світ пізнав?
Інші також народились,
Чом же їм права судились
Ті, яких я вік не мав?
Птах зродився, як із тьми,
І красується улітку,
Схожий барвами на квітку
Чи на гілочку крильми,
Коли синяву грудьми
Крає й лине у висоти,
Занедбавши без гризоти
Десь гніздечко на межі, —
Чом, як маю більш душі,

Маю менше я свободи?
Звір народиться й міцну
Носить шкуру, різномасний,
Наче знак зірок злощасний,
Кисті мудру таїну5,
Коли суть явля страшну
І жорстоку від природи,
Людській силі йде супроти
В небезпеці сам на сам, —
Чом із кращим почуттям
Маю менше я свободи?
Риба зродиться й не дише6,
В піні грається морській,
Ніби човен із луски
Той, що хвилечка колише,
Аби їй плилось вільніше,
І глибокі мірить води,
Забажавши прохолоди,
Аж на дно пірнає в твань, —
Чом, як більше поривань,
Маю менше я свободи?
Зродиться ручай, пливе,
Поміж квітами зміїться,
Мов срібло несе водиця
Поміж квітами живе,
Коли дзвінко кличе, зве
Поміж квітами до згоди
І в полях без перешкоди
Плине вільно, мов дитя, —
Чом, як маю більше знаття,
Маю менше я свободи?
Що на мене ще впаде?
Наче Етна, я палаю
І готовий із відчаю
Серце вирвати з грудей:

Де закон, причина де,
Щоб людині, мов для страху,
Відібрати перевагу
З нею й пільгу ще таку,
Що Всевишній дав струмку,
Дав і рибі, й звіру, й птаху?

Росаура

Відчуваю жаль і ляк
Від його болінь і суму.

Сехисмундо

Хто мою підслухав думу?
Це Клотальдо?

Кларін (убік до своєї пані)

Ствердь, що так.

Росаура

Ні, то я, скрушний бідак,
Що забрів під це склепіння,
Слухав тут твоє тужіння.

Сехисмундо

Зараз я тебе уб’ю,
Бо я взнав, що ти мою
(Хапає її)
Слабкість знаєш і терпіння.
Лиш за те, що чув мене,
Розірву тебе з нестями
Цими дужими руками.

Кларін

Я глухий, тож я не́
Чув тебе.

Росаура

Твій гнів мине,
Як уклякну, бо сповняє
Щось людське тебе й тримає.

Сехисмундо

Голос твій мене хвилює,
Образ твій мене дивує
І повага зігріває.
Хто ти? Хоч за довгі дні
Знав із світу лиш одно я,
Що колискою й труною
Стала ця тюрма мені;
І хоча у глушині,
Де з народження лиш голі
Бачу скелі в цім околі,
Я, живий скелет, живу,
Душу втративши живу
В безпросвітній цій неволі;
І хоч тут я до сих пір
Бачив, чув лише єдину
Ту, що вчить мене, людину,
Що мені про небо й мир
Повіла; й хоча надмір
Ти злякавсь і злу повірив
І між тіней та вампірів
Монстром звеш мене, — ачей
Я тут звір серед людей
І людина серед звірів;
І хоча було не мед,
Все я звідав, все я звірив,

Вчивсь поводженню у звірів,
Осягав пташиний лет
І читав я рух планет,
А по них — людські дороги, —
Саме ти мої тривоги
Вгамував, підніс мій дух,
Зір потішив мій і слух,
Оживив мене хоч трохи.
Як дивлюсь на тебе я,
То захоплююсь тобою
І з жадобою новою
Бачу, як твій зір сія.
Спрага не мина моя,
То й очима смерть спиваю;
Більше я страху не маю,
Хоч і гину, та все п’ю,
Долю бачачи свою,
І, щоб бачити, — вмираю.
Тебе ж бачить — це вмирать;
Я не знаю, крім огуди,
Що мені, слабкому, буде,
Як не бачити й чекать.
Буде зло — не благодать,
Біль, гризота, гнів затятий;
Буде смерть, бо смерть — це дати
Після мук і сум’яття
Нещасливому життя,
А в щасливого відняти.

Росаура

Я дивуюсь і дивлюсь,
Чемно слухаю й чекаю,
Що тобі сказать — не знаю
І спитать тебе боюсь;
Тільки віриться чомусь,

Щиро віриться: мене-бо
Привело утішить небо,
Якщо втіха може буть
В тім, щоб бачити і чуть
Більш нещасного за себе.
Кажуть, жив мудрець нужденний,
Так збіднів, що повсякдень
Різнотрав’я мав лишень
За їство своє злиденне.
Чи бідніший є за мене? —
Сам себе в журбі питав.
Скоро й відповідь дістав,
Як узрів, що вслід хирлявий
Інший брів мудрець і трави,
Що він викинув, збирав.
Так я вів життя нужденне
В цьому світі й бідував
І коли себе питав:
Чи нещасніший за мене
Хтось тут є, о рідна нене?
Твою відповідь почув;
Я журбу свою збагнув,
То й зібрав свої знегоди
І, щоб разом все збороти,
Їх на радість обернув.
І, якщо мої нещастя
Можуть тебе втішить трохи,
Слухай і збирай уважно
Те, що викинув я, вбогий.
Я зовуся…

Сцена третя

Клотальдо (за сценою)
Гей, сторожа!

Чи ви спали, боягузи,
Що ввійшло до вежі двоє,
Мов узявши вас на глузи…

Росаура
Знов неспокій відчуваю.

Сехисмундо
Це Клотальдо, мій тюремник.
Де ж кінець моїм нещастям?

Клотальдо
Гей, сюди, візьміть нікчемних
Чи забийте їх, коли
Вчинять опір вам щосили.

Голоси (за сценою)
Зрада!

Кларін
Стражі цеї вежі,
Якщо нас ви пропустили,
Значить, ви дали нам вибір, —
А схопити нас найлегше.

Входять Клотальдо з пістолем у руках і солдати. Обличчя у всіх закутані.

Клотальдо (убік до солдатів при виході)
Всім-усім закрить обличчя;
Це важливо, це найперше,
Аби нас, поки ми тут,
Не могли впізнати люди.

Кларін

Чи не карнавал у них?

Клотальдо

О невігласи-приблуди,
Що ступили на це місце,
Заборонене декретом
Королівським, за яким
Диво, сховане бескеттям,
Споглядать ніхто не сміє,
Тайну знати небувалу!
Здайте зброю і здавайтесь,
А то гаспид із металу,
Цей пістоль несхибний, плюне
Трутою двох куль охоче,
Від вогню яких повітря
Сколихнеться й загримкоче.

Сехисмундо

Знай, мій деспоте всевладний,
Якщо вчиниш їм образу,
Я життя цим жалюгідним
Ланцюгам віддам одразу;
Бачить Бог, я розтерзаю,
Ревучи від злості й болю,
На шматки себе й загину
Тут між скель, та не дозволю,
Щоб нещастя їх спіткало
І за ними сльози лив я.

Клотальдо

Якщо знаєш, Сехисмундо,
Що велике безголів’я
В тебе, що ти з волі неба
Вмер до того, як зродився,

Якщо знаєш, що вуздою
Тут для тебе ця темниця,
Котра стримує твій норов,
Що твій сказ і лють даремні,
То чому бунтуєш?
(До солдатів.)
Двері
Зачиніть вузькі тюремні
І замкніть його.

Сехисмундо
О небо,
Добре, що мене свободи
Позбавляєш! Бо гігантом
Підійнявся б я7 супроти
Тебе, щоб розбить на сонці
З кришталю шибки блискучі,
На камінних брилах звівши
Гори з яшми аж за тучі.

Клотальдо
Тож, щоб ти не звів їх, терпиш
Стільки зла, вціливши дивом.

Солдати виводять Сехисмундо і замикають його у в’язниці.

Сцена четверта

Росаура
Бачу, що тебе гординя
Ображає, й некмітливим
Був би я, не попросивши
Проявити милосердя
До життя, яке в пилюці

Біля ніг твоїх простерте,
Бо жорстоко дати волю
І смиренню, і гордині.

Кларін

Як Гординя чи Смирення8
Вже тебе не зрушать нині,
Персонажі ті, що діють
Чи не в тисячі містерій,
Я, не гордий, не смиренний,
Щось середнє в цій же сфері,
Тут прошу тебе уклінно
Захист нам і поміч дати.

Клотальдо

Ах, ви так!

Солдати

Сеньйоре…

Клотальдо

Взять
Зброю в них і зав’язати
Очі їм, аби не знали,
Звідки вийдуть і кудою.

Росаура

Шпагу я лише тобі
Віддаю, як власну зброю,
Адже ти найголовніший
Із усіх, і я не знаю,
Хто б її був більше гідний.

Кларін

Я ж свою вручу й гультяю,
Отака вона.
(До солдата)
Беріть!

Росаура

І, якщо померти мушу,
Хочу я за милосердя
Піднести тобі як мужу
В дар цю шпагу, адже нею
Володів у нашім краї
Муж достойний, то й прошу
Берегти її, бо знаю,
Що у цій злотавій зброї
Є велика таємниця,
Тож, надіючись на неї,
Йду в Полонію помститься
За образу.

Клотальдо

Боже мій!
Що це буде? Чи я мало
Звідав лиха і печалі?
Що мене тут схвилювало?
Хто ж тобі дав шпагу?

Росаура

Жінка.

Клотальдо

Як же звать її?

Росаура

Назвати
Я не можу ймення.

Клотальдо

Звідки
Ти зумів чи зміг узнати,
Що в цій зброї таємниця?

Росаура

Та, яка її вручила:
"Йди в Полонію, — сказала, —
Будь обачний, будь і вмілий,
Щоб помітили цю шпагу
Знатні та шляхетні родом,
І того між ними знайдеш,
Хто тебе підтрима згодом".
Ймення скрила, бо не знала,
Чи не вмер випадком досі.

Клотальдо (убік)

О мій Боже, що я чую!
Ще збагнути я не в змозі,
Чи видіння це чи правда?
Отакий ти, мій таланте!
Це та шпага, що залишив
Я прекрасній Віоланте
В знак того, що в мене той,
Хто колись її надіне,
Знайде поміч, як у батька,
І шанобу, як у сина.
Що мені тепер чинити,
Коли той, хто смілий досить,
Шпагу взяв для оборони,
Але смерть із нею носить,

Бо, засуджений до смерті,
Він звертається до мене?
Ох, яка мінлива доля!
Диво дивне й незбагненне!
Це мій син, про що й прикмети
Свідчать і пориви серця,
Котре, вмить його впізнавши,
Кличе, зве і крильми б’ється
В мене в грудях і не може
Їх зламати, як кайдани
Бідний в’язень, що, зачувши
Шум на вулиці нежданий,
До вікна свій зводить погляд;
Так і серце, хоч не знає,
Що там сталось, шум почувши,
Рветься до очей, що має
За віконця, і сльозами
З них виходить, і горює.
Що робить мені, о небо?
Що робить? Як відведу я
Сам його до короля, —
Він загине, а сховаю,
То закон і свою клятву,
Як підданець, я зламаю.
У мені любов і вірність
Борються. Чи королеві
Буду вірним? Звідки сумнів
І вагання ці хвилеві?
Що обрать — життя чи смерть?
Отже, вірність буде жити!
Він сказав, що тут з’явився
За образу відомстити.
Хто ображений, той ниций,
Адже честь — це справа смілих.
Це не син мій, не шляхетна

Кров моя у нього в жилах.
Та якщо уже стряслася
Небезпека, то від злого
Ще ніхто не увільнився,
Адже честь слабка до того,
Що ламається од вчинку
Чи плямується од вітру,
Що ж іще робити має
Благородний і нехитрий,
Як не знов піти до батька,
Ризикуючи собою?
Це мій син, моя кровинка,
Бо подібний він герою;
Таким чином, є тут путь
Між двох сумнівів єдина, —
Йти до короля й сказати:
Це мій син — убийте сина.
Якщо честь моя зворушить
Короля, і син лишиться
У живих, то за образу
Поможу йому помститься.
Та, якщо король не зважить
І на відданість, амбітний,
Він умре, не взнавши навіть,
Що йому я батько рідний.
(До Росаури й Кларіна)
Йдіть за мною, чужоземці,
Та не бійтесь, що опори
Ви не знайдете в нещастях,
Бо в такім сумнівнім спорі —
Жить чи вмерти? — я не знаю,
Що з них важче, то й змовкаю.
(Виходить)

Зала в королівському палаці.

Сцена п’ята

Астольфо і солдати виходять з одного боку, з другого — інфанта Естрелья і придворні дами. За сценою — військова музика і залпи салютів.

Астольфо

Знов побачивши в цім краї
Ваші очі, мов комети,
Обізвалися в розмаї
Разом сальви і кларнети,
Сурми, птахи й водограї;
Лине музика, й привітні
У єдиному завзятті
Ваш небесний лик, як рідні,
Сурми вславлюють крилаті
І птахи їм вторять мідні.
Так вітають вас, сеньйору,
Перекоти канонади,
Як лункі птахи Аврору,
Як громи звитяг Палладу
І як пишні квіти Флору;
Бо, привівши день із мрева,
Ви — Аврора в сяйві свята,
Флора в мирі, і крицева
В грізний час війни Паллада9
І в цім серці королева.

Естрелья

Якби слово вимірять
Мали вчинками людськими,
Ви б не стали дивувать
Славослів’ями такими,
Де вас може розвінчать
Вся пишнота ця військова,
Із якою я борюсь;

Тож гадаю, що ця мова
Повна лестощів, — боюсь,
Що це річ невипадкова.
Ниці вчинки, слід вам знати,
Подобають тільки звіру,
Батькові омани й зради,
Щоб улещувать надміру
І підступно убивати.

Астольфо

Тут не все відоме вам,
Тож, Естрельє, і не ймете
Віри ви моїм словам;
Ну, послухайте, і все те
Розкажу, що знаю сам.
Еусторхіо вмер Третій
У Полонії й лишив
Трон Басиліо по смерті,
Доньок своїх осиротив,
Від яких ми, добросерді,
Народились. Як на мене,
То вже доля. Клорілене,
Ваша мати, а моя
Тітка, — нині їй сія
В небесах чертог священний, —
Була старшою, а друга
Тітка ваша й моя мати, —
Хай не сниться їй недуга, —
Ресісунда її звати,
Шлюб взяла, знайшовши друга
У Московії; і там
Я зродивсь. Про те, що скоро
Буде тут, скажу я вам.
Вже Басиліо, сеньйоро,
Як і всі ми, своїм літам

Піддається, більше схильний
До наук, ніж, хоч і вільний,
До жінок; він без дітей
Овдовів; і ми на цей
Трон могли б зійти всесильний.
Ви народжені сестрою
Старшою, та я тепер
Тут як син перед дочкою,
Хоч від меншої з сестер,
Першість маю за собою.
Про ваш намір і про мій
Ми вже дядькові сказали,
Тож сьогодні він, благий,
Зробить те, що ми прохали,
І розсудить нас мерщій.
З цею я прийшов метою
Із Московії сюди;
Не грозив я вам війною,
Але, як тут не суди,
Ви ж воюєте зі мною.
О, як хочеться мені,
Щоб народ, астролог мудрий,
Провістив, що жде в ці дні
Нас обох, що з нами буде,
Щоб ви стали по війні
Королевою й корону
Дядько вам віддав свою,
Щоб дістали по закону
Ви імперію й мою
Вірну вам любов до скону.

Естрелья

Це лица́рство і хвала
Змушують мене сказати,
Що хотіла б я, незла,

Вам імперію віддати,
Щоб моєю теж була;
Хоч любов свою гарячу
Вам звіряю й свій секрет,
Все ж боюсь за вашу вдачу,
Вас бо зраджує портрет,
Що на ваших грудях бачу.

Астольфо
Про свій намір у свій час
Вам скажу, бо не підходить
Місце й вадить сурем глас,
(За сценою грають сурми)
Що вістять — король виходить
Із вельможами до нас.

Сцена шоста

Входить король Басиліо із своїм почтом.

Естрелья
Мудрий Фалес…

Астольфо
Наш Евклід10…

Естрелья
Що світилами…

Астольфо
й зірками…

Естрелья
Славно правиш…

Астольфо
стільки літ…

Естрелья
І за знаками…

Астольфо
й значками…

Естрелья
Визначаєш…

Астольфо
їхній хід…

Естрелья
О, дозволь після розлуки…

Астольфо
О, дозволь після розпуки…

Естрелья
Обів’юсь плющем круг стану…

Астольфо
На коліна тут я стану.

Басиліо
Небожата, дайте руки
І повірте, я вже знаю
Вашу вірність, крім усього,
Королю й своєму краю,
Тож, не кривдячи нікого,
Вас обох я урівняю.

Тим-то вам я довіряю
Справу нелегку й прохаю
Тихо вислухать мене,
Адже йдеться про складне,
Що здивує вас без краю.
Мій небоже і небого,
Двір Полонії преславний,
Ленники, васали й друзі,
Важусь я на чин державний.
Ви вже знаєте, що в світі
Працею, а не указом,
Заслужив я вчений ступінь,
Що, змагаючись із часом,
Пензлі нинішніх Тімантів,
Мармури нових Лісіппів11
Вже Басиліо великим
(Що ж, мені цей жереб випав)
Тут мене проголосили.
Ви вже знаєте, шаную
Я науки, особливо
Математику ясную,
Через що я відриваю
Час від слави й справ поточних,
Щоб навчатися щоденно;
Гляну — й по таблицях точних
У віках прийдешніх бачу
Стільки різного й нового,
Що, здолавши час, про все це
Я кажу раніш за нього.
Ті високі зводи сніжні,
Ті скляні дахи безкраї,
Що їх сонце осяває,
Що серпом їх місяць крає;
Ті пливкі алмазні сфери,
Ті тремкі криштальні арки,

Що їх зорі прикрашають
І таємні повнять знаки, —
Це найбільша із наук
Моїх років, книг священних,
Де на сторінках сапфірних,
В вічних зшитках незнищенних
Пише прямо і нерівно
Літерами золотими
Небо наші щасні долі
І зрадливі разом з ними.
Я так бистро їх читаю,
Що простежую душею
За їх рухами швидкими
По дорогах над землею.
Краще б небо повеліло,
Щоб раніше, ніж мій геній
Розтлумачив їх нотатки
І їх аркуші знаменні,
Я життя своє утратив,
Впавши жертвою страшною
Його гніву, щоб не сталась
Ця трагедія зі мною,
Бо ж і розум тут гостріший
За ножа для нещасливця,
Адже той, кому знання
Чинять шкоду, — самовбивця!
Так скажу, та скажуть ліпше
Мої успіхи й діяння,
Прошу тиші, щоб почули
Ви про них оповідання.
Королева Клорілене
Народила мені сина,
У якому проявила
Чудеса небесна сила.
Перед тим, як із живого

Вийти склепу й світло боже
Взріти (адже народитись
І померти — це так схоже),
Він з’являвся породіллі
В снах і в мареннях червоно,
І здавалось їй, що люто
Розриває в неї лоно
Дикий нелюд і, скрасившись
І крові її пролитій,
Смерть несе їй, народившись,
Людське чудище століття.
Наближався день пологів,
І збулось лихе, о доле,
Бо жорстокі передвістя
Не обманюють ніколи.
Він знайшовсь за гороскопом
За таким, що днини тої,
Кров ллючи, стялося сонце
З місяцем в жахнім двобої.
За бар’єр обравши землю,
Двоє світичів небесних
Бились, промені схрестивши,
Як на шаблях величезних.
Це затемнення жахливе,
Що зазнало сонце знову
Після того, коли кров’ю
Смерть оплакало Христову,
Сталось, бухало пожаром,
Аж здавалося, що візьме
І заб’ється вмить світило
Ув останнім пароксизмі.
Небеса покрились млою
І тряслись доми великі,
Хмари плакали камінням
І спливали кров’ю ріки.

Цього ж дня, що з болю корчивсь,
Жару сонячного повен,
Сехисмундо народився,
Зразу всім явивши хто він.
Смерть матусі заподіяв
Мов сказав несамовитий:
"Я — людина, бо почав я
За добро вже злом платити".
До своїх звернувшись студій,
Я узрів у всьому з жалем
Те, що буде Сехисмундо
Чоловіком вкрай зухвалим,
Принцем-кривдником жорстоким
І монархом нечестивим,
За якого королівство
Стане розбратом злостивим,
Школою хвальби й пороків,
Академією зради,
А він сам, пойнятий шалом,
Серед злочинів і звади,
Має тут мене звалити,
І себе, хоч я правую,
Біля ніг його побачу
(Це із соромом кажу я!),
І мої сивини стануть
Для ступнів йому за килим.
Хто не вірить злу, коли
Зло постало зрозумілим
З його студій, що він робить
Із любові та потреби?
Тож, повіривши у долю,
Що мені явило небо
Віщуваннями лихими
І майбутньою бідою,
Я рішився ув’язнити

Звіра, зродженого мною,
Щоб довідатись, чи мудрий
Має владу над зірками.
Сповістити, що знайшовся
Мертвим принц, і в день той самий
Я звелів поставить вежу
Серед лісу і каміння
У цих горах, де б наледве
Пробивалося проміння
Через вхід, що брили грубі
Загороджують велично.
Заборону там з’являтись
Об’явили ми публічно,
Як і ту сувору кару, —
Це закон, а не безправ’я.
Про причини, чом так сталось,
Вам, підданці, розказав я.
Там живе наш Сехисмундо,
Нещасливець полонений,
Де лише один Клотальдо
Спілкувався з ним і, вчений,
Викладав йому науки,
Католицького закону
Вчив так само, бувши свідком
Його злигоднів у всьому.
Тут є три задачі; перша:
Так шаную гордовиту
Я Полонію, що хочу
Вас звільнить від служби й гніту
Короля-тирана; був би
Не сеньйор я, щоб країну
До такої небезпеки
Привести свою єдину.
Друга: просто так позбавить
Спадкоємця кров од крові

Небом посланого права,
Непохитного в основі, —
Це не християнська милість;
Жоден-бо закон при цьому
Не говорить щоб, не давши
Йому змоги, стать самому
Злим тираном, то й дізнавшись,
Що мій син тиран неситий
І на злочини зугарний, —
Я не буду їх чинити.
Третя з них і вже остання, —
Бачу помилку в тому,
Що повірили так легко
Ми провіщенню лихому;
Хоч його сама природа
Спонукала до пороку,
Він же міг його уникнуть,
Долю виправить жорстоку,
Бо нестримність і зловісний
Блиск зорі на небосхилі
Долю нам лише згинають,
Та зламать її не в силі.
Отже, все обміркувавши,
Зваживши на всі причини,
Я до висновку прийшов,
Що здивує вас, єдиний.
Завтра, щоб не знав, що рідний
Він мій син і ваш владика,
Посаджу я Сехисмундо
(Це ж подія, і велика!)
В королівському палаці
На своєму на престолі,
Де він вами буде править,
Де йому по добрій волі
Всі на вірність присягнете;

Таким чином по порядку
Розв’яжу я три задачі,
Про які казав спочатку.
Перша з них, — якщо він буде
Мудрий з вами й справедливий,
Подолавши передвістя,
Про яке тут чули всі ви, —
То здобудете законно
Принца, що недолю звідав,
Мав за двір і почет гори,
Ну, а звірів — за сусідів.
Друга. Тож, якщо зухвалий,
Тішачи пиху жорстоку,
Він помчиться без гнуздечки
По шляху свого пороку, —
Буду знову милосердним,
Злу поставивши заслону;
І, його лишивши спадку,
Я вчиню все по закону,
Бо вернуть його в темницю
Не жорстокість, а покара.
Ось і третя: якщо буде
Принц таким, немов почвара, —
Вас шануючи, васали,
Дам я вам державців, гідних
Цього скіпетра й корони;
Тож, як престолонаслідних
Небожа й небогу в шлюбі
Королівському з’єднаю,
Справедливість учинивши
По законнім обича́ю.
Це велю вам як король,
Це як батько вас прошу я,
Це як вчений вас прохаю,
Це як старший вам кажу я;

І, якщо сказав Сенека
Нам іспанський12, що для краю
Рідного король — це раб,
То як раб я вас благаю.

Астольфо

Що ж до мене, то я маю
Дать одвіт на все, що чую,
Що мене тут зачіпає,
І тому за всіх скажу я:
Хай приходить Сехисмундо,
Він твій син, ми так і кажем.

Всі

Це наш принц, верни нам принца,
Королем він буде нашим.

Басиліо

Я вам дякую, васали,
За підтримку цю невтомну.
Проведіть до їх покоїв
Двох Атлантів мого трону13,
Бо він завтра буде тут.

Всі

Честь Басиліо і слава!

Всі виходять, супроводжуючи Естрелью і Астольфо; король залишається.

Сцена сьома

Входять Клотальдо, Росаура, Кларін

Клотальдо (до короля)
Можу я сказать?

Басиліо
Клотальдо,
Вчасна ця твоя поява.

Клотальдо
Хоч тобі до ніг впадаю
І твою сповняю волю,
Я, сеньйоре, цього разу
Здався на мінливу долю
І порушив твій закон,
Акти, що для всіх писались.

Басиліо
Що таке?

Клотальдо
Оте нещастя,
Що мені, сеньйоре, сталось,
Попри все, могло б і радість
Незміриму дарувати.

Басиліо
Ну, продовжуй.

Клотальдо
Цей сміливець,
Юний, гордий і завзятий,
Увійшов до вежі й принца
Бачив нашого у ній же,
Значить…

Басиліо

Не журись, Клотальдо.
Якби сталось це раніше,
Не сьогодні, я б гнівився,
Але сам розкрив я тайну,
І байдуже, що він знає
Річ відому та звичайну.
Втім, зайди пізніш до мене,
Я скажу тобі багато,
І багато й ти мені
Зробиш радо чи нерадо,
Ставши рушієм подій,
Що до цього світ не бачив;
А цих в’язнів, за яких
Ти боїшся, я пробачив
Так, як і твою помилку.
(Виходить)

Клотальдо

Вічно славен будь, сеньйоре!

Сцена восьма

Клотальдо (убік)

Доля зглянулась над нами.
Це мій син, о моя зоре,
Не скажу йому про це.
(До Росаури і Кларіна)
Іноземці-пілігрими,
Ви вже вільні.

Росаура

Я цілую
Твої ноги.

Кларін

Я для рими
Тільки трохи, бо двом друзям,
Скільки літер тих — байдуже.

Росаура

Це ж ти дав мені життя,
Той живу я славний муже,
І тепер довічно буду
Я твоїм рабом.

Клотальдо

Незгодний,
Те, що дав я, — не життя,
Адже той, хто благородний,
Не живе після образи;
Отже, ти сюди з’явився
Відомстити за образу,
Як сам кажеш, і змилився,
Бо життя не дав тобі я,
Ти й не взяв його з собою;
Знай, життя нема без честі.
(Убік)
Так я дух йому озброю.

Росаура

Зізнаюсь, його не маю,
Хоч отримую від тебе;
Але помстою очищу
Честь свою так, як і треба,
Щоб життя моє потому,
Як явлю свою відвагу,
На твій дар було подібне.

Клотальдо

Тож візьми цю гостру шпагу,
Що носив ти. Адже знаю,
Її досить, щоб помститься,
Кров’ю ворога омивши,
Бо, моєю бувши, криця
(Я кажу про ту хвилину,
Як тримав я найміцнішу)
Відомстить.

Росаура

Твоїм ім’ям
Зброю вдруге я привішу
І клянусь на ній, що грізно
Відомщу, хоч ворог клятий
І могутній.

Клотальдо

І впливовий?

Росаура

Я боюсь про це казати;
Не тому, що я в твою
Тут не вірю обережність,
А тому, аби прихильність
Цю до мене в протилежність
Ти не обернув.

Клотальдо

Ні, ближчим
Ти б мені був після того,
Таж і ворогу невільно
Не подав би я підмоги.
(Убік)
О, якби дізнатись, хто він!

Росаура

Щоб не думав, що довіру
Я твою шаную мало,
Відкажу відверто й щиро:
Ворог мій — московський герцог,
Це Астольфо.

Клотальдо (убік)

Я не в змозі
Стерпіть болю, це важніше,
Ніж гадав я у тривозі.
Що ж, з’ясуємо цю справу.
(До Росаури)
Як зродивсь ти московитом,
То не міг сеньйор законний
Тебе скривдить перед світом:
Повертайсь на батьківщину
І облиш своє шалене
Поривання мстити.

Росаура

Знаю,
Що він принц, але для мене
Кривдник він — і все!

Клотальдо

Не може,
Хоч і вдарить по обличчю,
Скривдить принц тебе.
(Убік)
О небо!

Росаура

Це для мене кривдно вдвічі.

Клотальдо

Розкажи, бо я не можу
Те сказать, що уявляю.

Росаура

Розказав би, та не знаю,
Чом повагу відчуваю
Тут, коли дивлюсь на тебе,
І пошани не ховаю,
Та не важуся сказати,
Що цей одяг — таємниця,
Я ж не той, на кого схожий:
Зваж, і все тут проясниться, —
Чи Астольфо, що приїхав
Шлюб з Естрельєю узяти,
Цим не міг мене образить?
Знай, сказав я забагато.

Росаура і Кларін виходять.

Клотальдо

Зупинись, не йди, послухай!
Що за лабіринт, де розум
Віднайти не може нитки?
В кого помочі попросим?
Честь моя страждає, ворог
Сильний давсь на горе наше,
Я васал, вона ж бо жінка:
Хай дорогу небо вкаже;
Ще не знаю, чи з цієї
Вийду прірви, й що тут буде,
Як все небо — таємниця,
А весь світ наземний — чудо.

Хорнада друга

Зала в королівському палаці.

Сцена перша

Басиліо, Клотальдо

Клотальдо

Все, що ти звелів, сеньйоре,
Я вже виконав.

Басиліо

Розказуй,
Як воно було, Клотальдо.

Клотальдо

А було все так: я зразу
Взяв напій, уже готовий,
Заспокійливий, темнавий,
В котрім за твоїм велінням
Змішані були всі трави,
Що тиранська їх могутність
І таємна їхня сила
Відбирає у людини
Мову і рухомість тіла,
Що на труп живий поволі
Перетворює людину,
Почуття віднявши в неї,
Як і розум, в ту ж хвилину…
Ми не маєм сумніватись,
Що було б це неможливо,
Адже стільки раз, сеньйоре,
Свідчив досвід нам правдиво
Те, що повна медицина
Різних таємниць природи,
І рослини не існує,

Ані каменя й звіроти,
Щоб властивостей не мали
Визначених, і якщо вже
Безліч створює отрути
Людський підступ, то, знайшовши
Трутину, яка вбиває,
Чи знайти він не здолає,
Притлумивши її силу,
Ще й таку, що присипляє?
Сумніватись нам не слід
В тому — вийде чи не вийде,
Адже те після досліджень
І всіх ви́проб — очевидне…
Цей напій, в якому опій
Змішаний з блекотою,
Я приніс в тісну в'язницю,
Де томився самотою
Сехисмундо, й там із ним
Говорив (була ж нагода!)
Про науки, що його
Вчила матінка-природа
Серед гір під небесами,
Бо в тій школі, як я зирив,
Він риторику засвоїв
Ледь не всіх птахів і звірів.
Тож, аби ще більш підняти
В нього дух для тої справи,
Що ти робиш, я предметом
Для розмови, як яскравий
Приклад, взяв орла стрімкого,
Що долає згорда сферу
Вітру, схожий на вогнисту
Блискавку золотоперу
Чи на мандрівну комету.
Похваливши лет високий,

Я промовив: "Ти король
Вільних птахів ясноокий,
Отже, всі тобі підвладні,
Як обранцеві своєму".
Досить слів було моїх,
Щоби, зачепивши тему
Величі, він запишався
Гордовито-величавий,
Бо його і справді кров
На значні важливі справи
Спонукає, й він сказав:
"Це й в республіці тривожній
Бистрих птахів є такий,
Що йому підвладний кожний!
До цих роздумів дійшовши,
Відчуваю менше болю;
Я невільний, та мене
Силоміць взяли в неволю,
Знаючи, що доброхітно
Я б нікому сам не здався".
Тож, помітивши, що він
Затужив і схвилювався,
Я напою дав йому
Повну склянку, і потому,
Як напій розлився в грудях,
Він скорився сну міцному,
І побіг йому по тілу
Зимний піт, як срібні хвильки,
Страх і жах, аби не знав я,
Що переді мною тільки
Привид смерті, то б злякався
За його життя. Тут люди,
Котрим ти довірив дослід,
Появились і, маруди,
Повезли його в кареті,

Помістили до кімнати,
Де вже все було готове,
Щоб як слід його прийняти
Згідно з величчю і саном.
І в твою постіль уклали,
Де, поки не втратить сили
Летаргічний сон тривалий,
Як тобі, йому слугують
Твóї люди за наказом.
І, якщо моя слухняність
Здобувається цим разом
Нагороди, то прошу я
(Ти пробач мені, дерзкому),
Щоб сказав ти про свій намір,
Чом привезли, як додому,
До палацу Сехисмундо.

Басиліо

Я, Клотальдо, розумію
Твóї сумніви і хочу
Правду викласти тобі я.
Сехисмундо злісна зірка
(Не держу цього в секреті)
Провіщає тисячі,
Як нещасть, так і трагедій.
Хочу спробувать, чи небо,
Що обманювать не може,
В чому ми переконались,
Тут не зміниться, о Боже,
У жорстокості до нас,
Чи не зм’якшиться суворе
І той присуд не відкине,
Що несе нам тільки горе,
Бо владичить над зірками
У своїм житті людина.

Це я хочу перевірить,
У палац привізши сина,
Де, дізнавшись, чий він пагін,
І талант свій проявивши,
Буде він королювати
Справедливо, а коли вже
Стане владним і жорстоким,
Поверну його в кайдани.
Ти питаєш, а для чого
На дослідження старанне,
Вживши спосіб незвичайний,
Перевіз його ти сплячим.
Відповім тобі по правді,
Потім зважим все й побачим.
Як дізнається сьогодні,
Чий він син, а завтра вдруге
У тюрмі себе побачить
Як щось бідне й недолуге,
Певно, в розпач упаде,
Долю клянучи прокляту;
Адже, відаючи, хто він,
Де й яку знайде відраду?
Так для зла уже дверей
Ми з тобою не зачиним,
Аби думав, що сновиддя
Все, що бачить. Таким чином
Перевіримо дві речі:
Перша — сутність поведінки,
Бо, прокинувшись, покаже,
На які він здатний вчинки.
А розрада — це вже друга;
Бо, якщо він загордиться,
Взявши владу, а пізніш
Знов опиниться в темниці,
То гадатиме, що снилось,

І не змилиться, гадавши;
Бо, Клотальдо, в цьому світі
Хто живе, той марить завше.

Клотальдо

Я б довів, що не досягнеш
Таким робом тої цілі;
Але тут немає ради,
Хоч устої наші цілі;
Та здається, він прокинувсь
І до нас уже прямує.

Басиліо

Хочу зникнути звідсіль.
Ти ж наставник і не всує
Вчив його, тож і йому
Сумніви розвіять маєш,
Всю, як є, сказавши правду.

Клотальдо

Значить, ти вже дозволяєш
Все йому відкрити?

Басиліо

Так;
Правду кажучи, він гоже
Поведеться і вже легше
Небезпеку переможе.
(Виходить)

Сцена друга

Входить Кларін

Кларін (убік)
Чотирьох ударів коштом,
Що із дурості своєї
Бородань завдав рудий,
Алебардник у лівреї, —
Я сюди прибув, дивлюся,
Що тут коїться й що буде;
Це ж нема вірніш віконця,
Що з собою носим всюди;
Та й квитків не варт просити,
Щоб таке побачить свято,
Коли в тебе замість грошей
Безсоромності багато.

Клотальдо (убік)
Це Кларін, слуга той самий,
Що в Полонії, о небо,
Промишляючи нещастям,
Вже розніс мою ганебу.
(До Кларіна)
Що нового там, Кларіне?

Кларін
Те, що милість твоя хоче
За Росауру помститись
Та їй радить на жіноче
Убрання своє змінити.

Клотальдо
Саме так, щоб не здавалась
Легковажною.

Кларін
Ще й те,
Що змінилась і назвалась,

Знай, небогою твоєю,
Собі ймення інше взявши,
Що в Естрельї у палаці
В незрівнянної вона вже
Дама.

Клотальдо
Я за честь її
Маю стати злу супроти.

Кларін
Те, що жде вона й чекає
Того часу і нагоди,
Коли ти за це візьмешся.

Клотальдо
Страшно тут нам помилиться;
Зрештою, настане час,
Коли все у нас здійсниться.

Кларін
Ще нове — твоя небога
Стала схожою на фею
У дворі як королева.
І, сюди прийшовши з нею,
Я із голоду вже гину,
І про мене й не згадає
Тут ніхто, хоч я Кларін,
Та коли кларнет заграє,
Зразу все король, Астольфо
І Естрелья зрозуміють;
Бо слуга й Кларін-Кларнет, —
Це дві речі, що не вміють
Зберігати таємницю;
І, якщо в годину пізню

Я замовкну, то про мене
Ще співатимуть цю пісню:
Я, Кларнет, лунаю й зву
Вам зорю нову14.

Клотальдо

Твоя скарга справедлива,
Зважу на твої таланти,
Бо потрібний ти мені.

Кларін

Йде вже Сехисмундо, глянь ти.

Сцена третя

Музиканти співають, а слуги несуть одяг Сехисмундо, який виходить і, здивований, зупиняється

Сехисмундо

О мій світе, що я бачу!
О мій світе, що я чую!
Я дивуюсь і німую,
Вірю й ні в свою удачу.
Я в палатах незрівнянних?
Як же я сюди потрапив?
Я в парчі серед єдвабів,
Поміж слуг розкішно вбраних?
Я прокинувся зі сну
В гарнім ложі, недолугий?
І мене вбирають слуги
В пишну одіж і ясну?
Не кажіть, що сон — омана:
Я збудився, день сія, —
Чи не Сехисмундо я?
Чом така до мене шана?
Як це сталося мені

Із уявою моєю,
Поки спав я, що себе я
Тут побачив не вві сні?
Долі все ж не обманути,
Хто б тут міг мене повчать?
Їм дозволю слугувать,
І хай буде те, що буде.

1-й слуга
Глянь, яким він став сумним.

2-й слуга
Хто б не мучився, аби сталось
З ним таке, що й не гадалось?

Кларін
Я.

2-й слуга
Поговори-но з ним.

1-й слуга (до Сехисмундо)
Може, заспівати?

Сехисмундо
Ні,
Я не хочу, не співай.

2-й слуга
Я б розважив, бо відчай
Охопив тебе.

Сехисмундо
Мені

Цих розваг, цього жалю
Не потрібно; я чудову
Тільки музику військову
Серцем слухати люблю.

Клотальдо

Ваша світлосте, ви єсть
Наш сеньйор, поцілувати
Дайте руку й цим віддати
Мені першому вам честь.

Сехисмундо (убік)

Це Клотальдо. Але чом
Той, хто у тюрмі лютує,
Чемно так мене шанує?
Що тут сталося притьмом?

Клотальдо

Ти збентежений усім,
Що дає новий твій сан,
І боїшся ти оман,
Битий сумнівом гірким;
Але хочу я, негідний,
Всі турботи з тебе знять,
Бо, сеньйоре, мусиш знать,
Що ти польський принц наслідний.
Ти страждав тому в неволі
І в темниці був закутий,
Схований, щоб відвернути
Зло й немилосердя долі,
Що імперії великій
Тьму трагедій нарекла,
Коли б лавр тобі згола
Увінчав чоло владики.
Але з вірою, що ти

Збореш лиховісні зорі,
Бо шляхетний муж і в горі
Здатний їх перемогти, —
Ми тебе в палац вернули
З вежі, де провів ти ро́ки,
Коли в сон ти впав глибокий
І до всього був нечулий.
Батько твій, а мій сеньйор
Йде до тебе, щоб ти взнав
Те, чого я не сказав.

Сехисмундо
Злодій, зрадник, людомор,
Що я зможу ще почуть,
Як уже дізнавсь, хто я,
Щоб явити з цього дня
Свою владу і могуть?
Чом вітчизну так лукаво
Зрадив і мене в тюрмі ти
Взявся мучити й морити,
Відібравши в мене право
На державу?

Клотальдо
Я не встою!

Сехисмундо
Ти зламав закон живцем,
Був лестивий з королем
І жорстокий був зі мною;
Тож закон, і я, й король
Тебе судим, і тепер ти
Від руки моєї вмерти
Мусиш тут.

2-й слуга

Сеньйоре, зволь…

Сехисмундо

Хай ніхто не заважає,
Не благайте, бо все ’дно
Вас я викину в вікно,
Якщо хтось того бажає.

2-й слуга

Утікай, Клотальдо.

Клотальдо

Ти
Загордився і не знаєш,
Що ввi сні перебуваєш.
(Виходить)

2-й слуга

Зваж на все…

Сехисмундо

Ну, годі, йди!

2-й слуга

Короля шануй ім’я.

Сехисмундо

Шанувати слід закон
Справедливий, а не трон,
І наслідний принц тут я.

2-й слуга

Права він не мав питать,
Чи це добре чи погане.

Сехисмундо

Ти не гідний, грубіяне,
Щоб зі мною розмовлять.

Кларін

Принц не стерпів зла і лжі, —
Зле зробив ти і сказав.

2-й слуга

Хто тобі це право дав?

Кларін

Сам його я взяв.

Сехисмундо

Скажи,
Хто ти?

Кларін

Шалапут, гульвіса,
Я повсюди пхаю носа,
Адже я отой проноза,
Знаний скрізь і хитрий з біса.

Сехисмундо

Тільки ти цієї миті
Мене втішив.

Кларін

Пане мій,

Я — утішник мандрівний
Сехисмундо всіх на світі.

Сцена четверта

Входить Астольфо

Астольфо

Тисячу разів щасливий,
О мій принце, день і час,
Коли ви прийшли до нас,
Польське сонце, що сяйливе
Радість ллє по всіх низинах,
Обагряє краєвиди,
Бо, як сонце красовите,
Вийшли ви з-за гір камінних!
Встаньте, і ввінчає гоже
Лавр сяйливий вам чоло,
Хоч і пізно, та прийшло
Щастя.

Сехисмундо

Бережи вас, Боже.

Астольфо

Вам прощаю з чистим серцем,
Що малу явили честь,
Не спитавши, хто я єсть.
Назовусь: Астольфо, герцог
Я московський і, щоб знали,
Ваш кузен, ми рівня вдвох.

Сехисмундо

Таж, щоб тут беріг вас Бог,
Я сказав, цього ще мало?

Як хизуєтесь негоже
Тим, хто ви, то в інший раз
Я скажу, зустрівши вас,
Не оберігай вас, Боже.

2-й слуга (до Астольфо)
Ваша світлість добре знає,
Що у лісі він зродився,
Де всьому цьому й навчився.
(До Сехисмундо)
Вас Астольфо поважає…

Сехисмундо
Він набрид, як манія,
Що себе лиш знає й слуха,
Ще й не зняв він капелюха.

2-й слуга
Знатний він.

Сехисмундо
Знатніший я.

2-й слуга
Все ж потрібно між собою
Шануватись вам обом
Більше, ніж комусь.

Сехисмундо
А чом
Ви тут спорите зі мною?

Сцена п’ята
Входить Естрелья.

Естрелья
Ваша світлосте, сеньйоре,
Не зважайте на омани,
На престол зійдіть жаданий,
Позабувши зло і горе,
І віднині правте нами,
Як сумління вам підкаже,
Щоб життя лічили ваше
Не роками, а віками.

Сехисмундо (до Кларіна)
Хто, скажи-но, ця відрада,
Знатна й гарна, хто вона,
Хто богиня ця земна,
Що до ніг їй промінь пада?

Кларін
Таж кузина це твоя,
Мій сеньйоре, це Естрелья.

Сехисмундо
Ні, її вже не зорею,
Сонцем називав би я.
(До Естрельї)
Я зичливість випадково,
Вас побачивши, зустрів,
Хоч її й не заслужив, —
Дякую за добре слово.
Про добро почувши, я вже
Знаю — мить добра настала,
Ви зоря, що засіяла,
Мені радість дарувавши
Серед темної імли
Світлом тим, що благородить.
І навіщо сонцю сходить,

Коли день ви привели?
Дайте руку, і, як чашу,
Щоб наснагу спити ніжну,
Поцілую білосніжну.

Естрелья

Я ціню галантність вашу.

Астольфо (убік)

Я пропав, як він візьме
Руку.

2-й слуга (убік)

Чом же пропадати
Як завадить можна, брате?
(До Сехисмундо)
Не по правді це, бігме,
Так грубить, сеньйоре, ні,
Та й Астольфо…

Сехисмундо

Ти зі мною
Вже не спорся, бо вспокою.

2-й слуга

Правду я сказав.

Сехисмундо

Мені
Нудно від такої правди.
Правда тільки та підходить,
Що моїй натурі годить.

2-й слуга

Та, сеньйоре, сам сказав ти,
Що по правді чинять люди
Ті, хто кориться закону.

Сехисмундо

Ще сказав я, що з балкона
Викину того, хто буде
Тут перечить на біду.

2-й слуга

Не на того ти напав,
Не такий я.

Сехисмундо

Будь ласкав,
Я це зараз доведу!

Сехисмундо хапає другого слугу і виходить; усі йдуть за ним і негайно повертаються.

Астольфо

Що це? Хай нас Бог спасе!

Естрелья

Зупиніть його, ну й горе.
(Виходить)

Сехимундо (повертається)

Він з балкона впав у море,
Захлинувся, та й усе!

Астольфо

Лють вгамуйте, щоб по стежі

Не пройти, всьому ж є міра,
Від людини і до звіра,
Від палацу і до вежі.

Сехисмундо
Ця порада — не заслуга,
Слово ще одне і ви
Не знайдете голови,
Щоб носити капелюха.

Астольфо виходить.

Сцена шоста
Входить Басиліо.

Басиліо
Що тут сталось?

Сехисмундо
Та нічого.
Я з балкона чоловіка
Кинув, бо допік драпіка.

Кларін
Це король, він судить строго.

Басиліо
Ти з людських почав утрат
Перший день своєї влади?

Сехисмундо
Він поспорився заклятий,
І я виграв той заклад.

Басиліо

Прикро, принце! Я бажання
Мав зустріть тебе на волі,
Коли ти зірок і долі
Переможеш віщування,
Бачу ж я тебе жорстоким,
І почав ти все із кривди,
Бо найперше, що вчинив ти, —
Заподіяв смерть нароком.
Як же можу я з любов’ю
Рук торкнутися твоїх,
Коли ти убити зміг,
Вмивши їх людською кров’ю?
Ні, не можу. Хто б таки,
Взрівши меч, який багряну
Вмить завдав смертельну рану,
Не здригнувся? Хто б чуткий,
Що криваве місце взнає,
Де хтось смерть комусь прискорив,
Не страшився? За свій норов
Сильний теж відповідає.
На це місце я дивлюся,
На твої убивчі руки
І від тебе, повен муки,
Як від смерті, сторонюся.
І хоч я жадав з любов’ю
Обійнять тебе, горлаю,
Без обіймів покидаю,
Бо заплямився ти кров’ю.

Сехисмундо

Обійтись без них я можу,
Як обходився до цього,
Коли батько мене строго
Взяв і вежі під сторожу;

На мені зганяв свій гнів,
Мав мене за бузувіра
І виховував, як звіра,
Як недолюда, ростив
І бажав моєї смерті, —
Щó з обіймів, як, марні́,
Буть людиною мені
Не дають вони простерті?

Басиліо

Мабуть, Бог мене впослідив, —
Це б життя тобі не дав я,
То б не знав твого безслав’я,
Злодіянь твоїх не відав.

Сехисмундо

Якби ти життя не дав,
Я б не ремствував, тиране,
Та життя, тобою дане,
Ти ж у мене й відібрав.
Дати — це шляхетна справа,
Що не міряється злотом,
Але дар відняти потім —
То вже річ низька й лукава.

Басиліо

Красно дякуєш за всяку
Поміч і за те, горлаю,
Що ти принц уже!

Сехисмундо

Чи маю
Я тобі складати дяку?
Ти душив мою свободу,
Тож, старий уже й похилий,

Що даєш біля могили?
Те, що є моїм ізроду!
Ти — мій батько і король;
Я вспадковую по праву
Всю цю велич і державу
І твою в державі роль.
Знай, хоч я в такому стані,
Та до тебе строгим буду,
Притягну тебе до суду
За той час, коли в кайданні
Я провів свій юний вік;
І вже дякуй, винуватий,
Що не правлю з тебе плати,
Бо ж у мене ти — боржник.

Басиліо

Я дивлюсь на тебе з жалем;
Небо спевнювало слово;
І ти став не випадково
Себелюбним і зухвалим.
І хоча вже знаєш, хто ти,
І хоч бачиш, що весь люд
Так тебе шанує тут,
І хоч ти серед пишноти, —
Зважж на зриму засторогу:
Сниться, може, це тобі ж,
Хоч гадаєш, що не спиш,
Втім, усе збагнеш потроху.
(Виходить)

Сехисмундо

Чи це сон чи, може, яв
Те, що бачу, — я не знаю.
Я не сплю, бо відчуваю,
Ким я був і ким я став.

І, хоч каєшся і споришь,
Мало вдасться вже тобі;
Знаю, хто я, й, далебі,
Ти мене вже не впокориш
І не скориш; я прийму,
Вспадкувавши, цю корону;
І, якщо ти без закону
Кинув сина у тюрму, —
То був підступ і офіра;
Що було моє ім’я?
Я не знав, та взнав, що я —
Це злиття людини й звіра.

Сцена сьома

Входить Росаура в жіночому вбранні.

Росаура

Естрельї вслід ступаю,
Боюсь, що тут Астольфо пострічаю;
Клотальдо не бажав би,
Щоб він мене побачив і впізнав би,
Бо це важливо для моєї честі,
Аби удар відвести;
І, вдячна, вірю я Клотальдо й знаю,
Що честі і життю тут захист маю.

Кларін (до Сехисмундо)

А що приємно й мило
Тебе тут здивувало і вразило?

Сехисмундо

Ніщо не здивувало,
Бо все я передбачив, як бувало;
Але я дався диву,
Милуючись на жіночку вродливу,

Найкращу в світі. Знав я
Із тих книжок, які колись читав я,
Що Бог, створивши на землі мужчину,
Створив маленьку світу половину;
А потім ясноликий
Явив у жінці небо невелике;
І ця краса вражає,
Коли на землю зійде й нам засяє,
Як та, яку я бачу.

Росаура (убік)
Це принц! Я звідси йду й часу не трачу.

Сехисмундо
Стривай, чому тікаєш?
Ти схід і захід плутаєш, єднаєш, —
Це зрозумієш згодом;
Якби був захід з’єднаний зі сходом,
Холодна тінь і світло,
Тоді б померкнув день і все поблідло;
Та що я бачу, Боже?

Росаура
Я ж бачу те, що гоже і негоже.

Сехисмундо (убік)
Так цю красу величну
Вже бачив я.

Росаура (убік)
І велич цю незвичну
Я бачила в неволі
Зігну́тою.

Сехисмундо (убік)
Свою знайшов я долю.
(До Росаури)
О жінко, знай, це слово
Для чоловіка миле і святкове, —
Хто ти? Перед тобою
Схиляюсь, зачарований красою,
І знову відчуваю,
Що я тебе не вперше зустрічаю.
Хто ти, красо-лілеє?

Росаура (убік)
Я не відкриюсь.
(До Сехисмундо)
Дама я Естрельї,
Зорі над цілим світом.

Сехисмундо
Ні, сонце ти, якого теплим світлом
Живе ця зірка й сяє,
Адже у тебе світло позичає:
Я бачив у державі
Духмяних квітів їх сеньйору в славі, —
Божественна троянда
Королювала красна і галантна;
Я бачив, я примітив,
Як вирізнявся поміж самоцвітів
Той діамант сліпучий,
З якого імператор був блискучий;
І в цих ясних зібраннях
Республіки тремких зірок багряних
Я бачив, як горіло
Найперше між зірок палке світило;
Планет червоноперих
Я бачив почет у небесних сферах,

Де сонце засіяло
І, як оракул дня, владарювало.
Отож, якщо поміж зірок і квітів,
Небесних тіл, планет і самоцвітів
Найкращих вирізняють,
Чом більша за красою, що всі знають,
Слугуєш меншій, глянь ти,
Трояндо, сонце, зоре й діаманте?

Сцена восьма

Входить Клотальдо, який спочатку зупиняється за завісою.

Клотальдо (убік)

Я Сехисмундо погамую вдачу,
Бо ж виховав його... Та що я бачу!

Росаура

Схилюсь перед тобою
І відповім тобі я тишиною, —
Коли тріпоче серце з хвилювання,
Говорить краще за слова мовчання.

Сехисмундо

Ти не повинна так піти, стривай-но!
Чому ти хочеш залишить негайно
Мене в пітьмі відчаю?

Росаура

Про дозвіл вашу світлість я прохаю.

Сехисмундо

Йдучи так самовільно,
Його не просиш, а береш насильно.

Росаура

Ти не даєш його, тож мушу взяти.

Сехисмундо

Я ґречним був, та можу й грубим стати,
Твій опір і стремління —
Це злюча трута для мого терпіння.

Росаура

Але, коли ця трута
Жорстокістю і злом, їдка і люта,
Терпіння подолає, —
Вона моїх чеснот не захитає.

Сехисмундо

Я довести беруся
Те, що краси твоєї не боюся,
Мені ж не перепона
В змаганні й неможливе; я з балкона
Сьогодні викинув того, хто спорив
Зі мною без докорів;
І, щоб підтвердить це за мить єдину,
Я у вікно твій гонор з честю кину.

Клотальдо (убік)

Його спинити треба.
Що маю я робить, коли, о небо,
Через підступність злую
Сьогодні вдруге честю ризикую?

Росаура

Немарно, як стихію,
Зірки твою вістили тиранію
Для нас і королівства, —

Страхіття, злодіяння, зради, вбивства.
Що візьмеш від людини,
В якої людського — ім’я єдине,
Яка — лиха, безжальна,
Жорстока, тиранічна і брутальна,
Породжена між звірів?

Сехисмундо

Ти знай, з тобою я не лицемірив,
Був ґречним і ні разу
Не сподівався на таку образу;
Якщо ж про це я говорив, заклятий,
Ти мусиш, бачить Бог, усе сказати.
Гей, нас одних зоставте й цю ж хвилину
Там двері зачиніть!

Кларін і слуги виходять

Росаура (убік)

Я тут загину.
(До Сехисмундо)
Зваж...

Сехисмундо

Ти — перед тираном,
І вже не візьмеш знов мене обманом.

Клотальдо (убік)

Яка нестримна сила!
Заваджу їй, хоча б і смерть скосила.
(До Сехисмундо)
Сеньйоре, це ж не диво...
(Виходить наперед)

Сехисмундо

Ти вдруге вже довів мене до гніву,
Старий безумцю вбогий.
Ти не зважаєш на мій гнів ні трохи?
Як ти сюди потрапив?

Клотальдо

Я голос чув, що грізно мене квапив
Таке тобі сказати:
Розважним будь, як хочеш панувати;
Не будь жорстоким, ставши до правління, —
Можливо, все це тільки сновидіння.

Сехисмундо

Мій гнів ти викликаєш,
Коли в мені знов сумнів оживляєш.
Я вб’ю тебе й побачу
Це сон чи дійсність.

Сехисмундо виймає шпагу; Клотальдо притримує її і стає на коліна.

Клотальдо

Вірю я в удачу,
Триматимусь щосили.

Сехисмундо

Зніми зі шпаги руку, знахабнілий.

Клотальдо

Ні, буду я чекати,
Поки прийдуть тебе угамувати,
І не пущу.

Росаура

О небо!

Сехисмундо

Пустиш, знаю,
Безумцю, враже, варваре, гультяю,
Чи власною рукою
(Борються)
Тебе я тут навіки упокою.

Росаура

Сюди скоріше, люди,
Клотальдо убивають!
(Виходить)

Сцена дев’ята

Входить Астольфо в той час, коли Клотальдо падає йому до ніг; він стає між ним і Сехисмундо.

Астольфо

Що це буде,
О принце мій шляхетний?
Невже ви можете цей меч славетний
Вмочити в кров холодну?
Верніть до піхов крицю благородну.

Сехисмундо

Я меч омию строгий
В крові нечесній.

Астольфо

Він мені у ноги
Упав і жде спасіння, —
Хай мій прихід вам буде до миріння.

Сехисмундо

Скоріш для смерті. Як би не молив ти,
Я відомщу за всі минулі кривди.

Астольфо

Знай, я життя своє тут захищаю,
Тож сану я твого не ображаю.

Астольфо оголює шпагу, і вони б’ються.

Клотальдо

Ні, це не так!

Сцена десята

Входять Басиліо, Естрелья і почет.

Басиліо

Переді мною шпаги?

Естрелья (убік)

Астольфо, ах, біда, і всі бідняги!

Басиліо

Що сталось тут, промовте?

Астольфо

Нічого вже, сеньйоре, бо прийшов ти.
(Ховають шпаги)

Сехисмундо

Та ні, сеньйоре, до твоєї з’яви
Старого вбить хотів я для забави.

Басиліо

І ти не мав пошани
До сивини?

Клотальдо

Байдуже, хай погляне
Сеньйор, — вона ж моя.

Сехисмундо

Не ждіть, скажу я,
Щоб поважав я сивину чужую.
(До короля)
Ще й ця, на те вже схоже,
До ніг моїх так само впасти може.
Бо я ще не помстився
За те, що з мене страшно ти глумився.
(Виходить)

Басиліо

Побачиш ти ясніше,
Прокинувшися там, де спав раніше, —
Все, що стряслось з тобою,
Було, як і цей світ, лише маною.

Король, Клотальдо і почет виходять.

Сцена одинадцята

Астольфо

Як же рідко хибить доля
У провіщенні лихому,
Бо вона мінлива в добрім
І така постійна в злому!
О, який би з неї зірний

Був астролог, що, звіщавши
Нам нещастя, не брехав би,
Бо вони б збувались завше!
Це по нас із Сехисмундо
Можна вже, Естрельє мила,
Тут судить, бо з нами доля
Зле по-різному вчинила.
В ньому вбачила жорстокість,
Смерть, пихатість із бідою
І була в усьому права,
Бо все йде само собою;
А мені, який, сеньйоро,
Бачить це сяйне проміння,
Від якого блякне сонце,
Небеса здаються тінню,
Провістила доля щастя,
Перемоги і удачу,
Разом з ними зло й добро;
Бо вона, як нині бачу,
Знов засвідчує прихильність
І зневагу виявляє.

Естрелья

Що зізнання ці правдиві,
Я вже сумніву не маю;
Та вони належать дамі,
Чий портрет, Астольфо милий,
Був тоді у вас на грудях,
Коли ви мене зустріли;
Лиш вона ці компліменти
Заслуговує по праву.
Хай вона за них і платить,
Бо в любові, скажем правду,
Жодної не грають ролі
Клятви в почутті великім,

Ні галантність тих, хто служить
Іншим дамам і владикам.

Сцена дванадцята
Росаура за завісою.

Росаура (убік)
Слава Богу! Вже минають
Мої злигодні й м’якшиться
Їх жорстокість. Хто це бачив,
Той нічого не боїться!

Астольфо
Цей портрет зніму з грудей,
Хай їх вічно прикрашає
Відбиття твоєї вроди.
Де зоря Естрелья сяє,
Тіней там нема, де сонце —
Там нема зірок. Я зразу
Принесу портрет.
(убік)
Пробач,
Цю, Росауро, образу,
Адже так в розлуці вірність
Бережуть жінки й мужчини.
(Виходить)

Росаура наближається

Росаура (убік)
Боячись, що він помітить,
Мало я почула нині.

Естрелья

Ти, Астреє15?

Росаура

Я, сеньйоро.

Естрелья

Знай, на тебе вся надія;
Добре, що зі мною ти,
І довірю лиш тобі я
Тайну.

Росаура

Ти шануєш ту,
Що тобі покірна й долі.

Естрелья

Мало ще тебе, Астреє,
Знаю, та моєї волі
Ти ключі уже тримаєш;
І тому, чого ж лукавить,
Звірить зважуюсь тобі
Те, що я від себе навіть
Скрила.

Росаура

Я раба твоя.

Естрелья

Треба коротко сказати:
Мій кузен Астольфо (досить,
Щоб кузена тут назвати,
Бо є речі, про які
Тільки подумки говорять),

Має взяти шлюб зі мною,
Якщо доля благоволить
В цьому нам, аби у щасті
Всіх нещасть позбутись лютих.
Я смутилась в перший день,
В нього вбачивши на грудях
Образок якоїсь дами;
Я йому сказала ґречно
Принести портрет; пішов,
З ним вернеться доконечно;
Та мені незручно вельми
Його взяти після всього.
Тут лишись і, як він прийде,
Забери портрет у нього.
Я тобі сказала все;
Ти красива й зухвала:
Що таке любов — ти знаєш.
(Виходить)

Сцена тринадцята

Росаура

Краще б я цього не знала!
Згляньсь, небо! Хто зумів би
Бути смілим та обачним
І собі знайшов би раду
В цім становищі двозначнім?
А чи є ще хтось на світі,
Кого б небо неласкаве
Звідусіль нещастям било
І карало до неслави?
Що в такій робити скруті,
Де нема, здається, й ради,
Щоб знайти собі полегкість
І якусь утіху мати?

З першого нещастя й разу
Не було, щоб за гіркотним
Не тяглось нещастя інше;
Йдуть вони одне за одним,
Передаючи свій спадок.
І, як фенікс16, в круговерті
Одне з одного виходять,
Беручи життя від смерті,
І їх попіл у гробниці
Завше тліє й теплий завше.
Це великі боягузи, —
Спостеріг мудрець, сказавши,
Що біда сама не ходить;
Я кажу: хоробрі, доле,
Бо всякчас вперед ступають,
Не звертаючи ніколи.
Той, хто їх з собою носить,
Хай будь-що вчинити рішить,
Але може не боятись,
Що вони його полишать.
Я це знаю: стільки в мене
Їх було, що й не злічити,
Не живу без них ніколи,
Через них, о білий світе,
Злісним фатумом підтята,
Падаю в обійми смерті.
Що в цім випадку робити?
Де знайти слова відверті?
Я скажу, хто я, Клотальдо,
Що за мене встав, о Боже,
І мою боронить честь, —
Він образитися може,
Бо велів мені мовчати,
Ждати слушної години.
Чи Астольфо не скажу,

Хто я, й він мене зустріне, —
Як від нього я втаюся?
Бо якщо збрехать зуміє
Погляд, голос а чи мова, —
Їм обман душа відкриє.
Що зроблю? Чому ж я буду
Знов гадать, якщо відомо,
Скільки б я не побивалась,
Все обдумавши свідомо,
Коли прийде небезпека,
Все вчиню, що горе схоче.
Править муками своїми
З нас ніхто не має мочі.
А якщо я рішенця
Не знаходжу і не знаю,
Що робить мені, хай біль
Вже свого доходить краю,
Хай закінчується мука
І зникає, і не треба
Сумніватись, а поки що
Поможи мені, о небо!

Сцена чотирнадцята

Входить Астольфо, несучи портрет.

Астольфо

Я приніс портрет, сеньйоро,
Ах, мій Боже!

Росаура

Що дивує
Вашу світлість?

Астольфо

Те, що бачу
Тут Росауру і чую.

Росаура

Я Росаура? Мене ви
Прийняли за іншу даму;
Я — Астрея, не хвилюйтесь,
Не вдавайтеся в оману,
Знайте, я не заслужила
На подібну честь велику.

Астольфо

Ні, Росауро, душа
Не обманює ізвіку
І хоча Астрею бачить, —
В ній Росауру кохає.

Росаура

Зрозуміти вас не змію,
Що сказати вам, не знаю;
Я лише одне скажу,
Що мені Естрелья (може,
Це Венера) повеліла,
Щоб я тут, де гарно й гоже,
Ждала вас і вам сказала,
Щоб мені портрет вручили,
Щоб я їй передала,
І для вас це зрозуміле.
То Естрелья хоче так,
Мушу слухатись, хоч гірко,
Хоч було б мені й на шкоду,
Адже це веління зірки.

Астольфо

Хоч стараєшся над силу,
Та, Росауро, не в змозі
Ти всього втаїть. Очам
Накажи, щоб в суголоссі
Зі словами сполучались,
Бо звучить, як винуватий,
Інструмент, що розладнався,
І не може поєднати
Своїх виразів фальшивих
Із справдешніми чуттями.

Росаура

Вам кажу лише, що жду я
На портрет.

Астольфо

Ізнов те ж саме!
Раз мене манити хочеш,
То й від мене жди обману.
Я кажу, й інфанті скажеш,
Що до неї маю шану,
Що було б із мого боку
Негалантно, як я знаю,
Їй портрет послать, тому
Із поваги посилаю
І дарю оригінал;
Віднесеш його до неї,
Бо його з собою носиш,
Як сама себе, Астреє.

Росаура

Коли хтось узявсь за діло,
Гордий, мужній і бувалий,
Зробить інше, хай і краще,

Хоч йому те нав’язали,
То принижений і бідний
Вернеться з великим жалем.
Я прийшла по цей портрет
І вернусь з оригіналом,
Хай і кращим, та вернусь
Жалюгідна; дайте, прошу,
Ваша світлосте, портрет, —
Тільки з ним вернутись зможу.

Астольфо

А коли не дам, то як
Принесеш?

Росаура

Ось так, марудо.
Відпусти, кажу.

Намагається відняти у нього портрет.

Астольфо

Не вирвеш!

Росаура

Слава Богу, він не буде
В жінки в іншої в руках!

Астольфо

Ти страшна.

Росаура

А ти — зрадливий.

Астольфо

Все, Росауро моя.

Росаура

Я твоя? Ти брешеш, хтивий.

Обоє тримаються за портрет.

Сцена п’ятнадцята

Входить Естрелья.

Естрелья

О Астольфо і Астреє,
Що це тут?

Астольфо (убік)

Естрелья!

Росаура (убік до Астольфо)

Дай-но,
Заберу я свій портрет,
Клятий зраднику.
(До Естрельї)
Звичайно,
Все, що сталось тут, сеньйоро,
Я скажу.

Астольфо (убік до Росаури)

Що ти захтіла?

Росаура

Ти звеліла, щоб я ждала
Тут Астольфо й попросила
Твоїм іменем портрет.

Я сама була, й оскільки
Спогади й думки збігали
Швидко й легко, наче хвильки,
Я твої слова згадала
Про портрети й те, що маю
Свій портрет у рукаві.
Вийняла і розглядаю, —
Розважається ж людина
В самотині дрібничками;
Він із рук у мене випав;
Тут з портретом тої дами
Як на зло, з’явивсь Астольфо
І підняв мій, та затятий,
Не дає того, що в нього,
Хоче й іншого забрати.
Повернути мій портрет
Я благала, він одначе
Не зважав на умовляння;
Запальна і нетерпляча,
Я віднять портрет хотіла.
Той, який держить вельможа,
Мій — і все! Сама побачиш,
Чи я там на себе схожа.

Естрелья

Поверніть портрет, Астольфо!

Забирає у нього з рук портрет.

Астольфо

Ні, сеньйоро...

Естрелья

Точно й рівно,
Справді, тут відбито риси.

Росаура

Чи це мій?

Естрелья

Так, безсумнівно.

Росаура

А тепер хай другий дасть.

Естрелья

Свій портрет візьми і йди вже.

Росаура (убік)

Хай буде уже, що буде,
Я скажу, своє зробивши.
(Виходить)

Сцена шістнадцята

Естрелья

Ну, віддайте цей портрет,
Знов прошу, хоча гадаю,
Що не знатимуся з вами
Більш ніколи; не бажаю,
Щоб він був у вас, нехай би
Тому, що його просила
Так безглуздо.

Астольфо (убік)

Як я вирвусь
Із біди, коли несила?
(До Естрельї)
Хоч ладен тобі, Естрельє,
Підкорятись, слугувати,

Але цей портрет віддать
Я не можу, бо...

Естрелья

Пихатий,
Злий і підлий ти коханець.
Не давай, бо вже не треба;
Я не хочу, щоб віддавши,
Ти нагадував, що в тебе
Я колись його просила.
(Виходить)

Астольфо

Чуєш, стій, спинись, куди ти?
А Росаура? О Боже!
Звідки, чом і як, мій світе,
До Полонії прийшла ти,
Щоб мене й себе згубити?
(Виходить)

В’язниця принца у вежі.

Сцена сімнадцята

Сехисмундо, як на початку, в звіриній шкурі, в ланцюгах, лежить на землі; Клотальдо, двоє слуг і Кларін.

Клотальдо

Тут клади, нехай лежить,
І пиха його скінчиться
Там, де й почалась.

Слуга

Годиться!
Закую його я вмить.

Кларін

Ти проснешся, щоб уздріть,
Сехисмундо, — ми ж відверті! —
Змінність долі в круговерті,
Те, що слава — це сміття,
Темне видиво життя
І ясна примара смерті.

Клотальдо

А для тих, хто мізкувати
Вміє так, тут є кімнати,
Де можливо сам на сам
Віддаватися думкам.
(До слуг)
Гей, цього негайно взяти!
У цій келії замкніть.

Вказує на сусідню кімнату.

Кларін

Чом же?

Клотальдо

Тим-то, що сидіть
Слід Кларінові в темниці,
Де ніякі таємниці
Він не зможе роздзвонить.

Кларін

Та за що така покара?
Чи на батька, як почвара,
Зняв я руку? Хто це чув?
Чи з балкона я зіпхнув
Малодушного Ікара17?

Сплю чи сню? Мені не мед.
Знов ув’язнять?

Клотальдо
Ти — Кларнет.

Кларін
Обіцяюся мовчати,
Бо віднині я — дірчатий
І розладнаний корнет.

Кларіна виводять, і Клотальдо залишається сам.

Сцена вісімнадцята
Входить Басиліо, ретельно закутаний у плащ.

Басиліо
Мій Клотальдо.

Клотальдо
Чом сюди,
Ваша світлосте, прийшли ви?

Басиліо
Хочу знати я, журливий,
Що тут (ох, боюсь біди!)
З Сехисмундо. Тож прийти
Із цікавості рішився.

Клотальдо
Гляньте, знов же опинився
Він у стані жалюгіднім.

Басиліо

Ой мій принце, чужерідним
В день недобрий ти зродився!
Розбуди його, вже час,
Він зморився в лютій злобі,
Бо знесилів, спивши опій.

Клотальдо

Щось тривожно раз-у-раз
Він говорить.

Басиліо

Мо’, й про нас?
Нам послухати не гріх.

Сехисмундо (крізь сон)

Добрий принц той, що усіх
Сам карає злих тиранів:
Вб’ю Клотальдо, щоб не ганив,
Батька я звалю до ніг.

Клотальдо

Він мене страхає горем.

Басиліо

А мені грозить бідою.

Клотальдо

Хоче покінчить зі мною.

Басиліо

А мені зробити сором.

Сехисмундо (крізь сон)
Хай на сцені у просторім
Цім театрі світовім
Вже в оформленні новім
Розіграється картина, —
Помста Сехисмундо-сина
Із тріумфом бойовим.
(Прокидається)
Де ж це я? Хто б міг сказать?

Басиліо
Треба, щоб не взнав мене він.
(До Клотальдо)
Зробиш все, як слід, я певен.
Буду звідти підслухать.
(Стає осторонь)

Сехисмундо
Чи це я? В тюрмі, як тать,
Я окутий кайдана́ми.
Як це сталось? Я без тями.
Чи гробниця ти моя,
Вежо? Так! Мій Боже, я
Снив і жив такими снами!

Клотальдо (убік)
Я щасливу мить впіймав,
Щоб цю гру скінчить назавше.
(До Сехисмундо)
Чи збудитись не пора вже?

Сехисмундо
Так, збудитись час настав.

Клотальдо

Чи всю днину ти проспав?
Мабуть, сон солодкий снився?
Відтоді, як я дивився
Вслід летючому орлу,
Що спізнився й краяв млу,
Ти ні разу й не збудився?

Сехисмундо

Ні, я сплю, як досі спав;
Я, Клотальдо, відчуваю.
Що в цей час, іще дрімаю
І в оману більш не впав;
Те, що марилось уяв,
Бачив тут я достовірним,
Та вже бачу несумірним;
І я знову все терплю,
Бо, прокинувшись, я сплю,
Живучи вві сні позірнім.

Клотальдо

Розкажи той сон мені.

Сехисмундо

Ніби снив я, сню ще й досі;
Я, Клотальдо, не в спромозі
Розказати все, о, ні!
Я узрів себе вві сні
(Це жорстокість небувала!)
Там, на ложі, де вражала
Гра всіх барв і кольорів,
Де в квітках альков горів,
Що сама весна зіткала.
Там ретельні служники
Уклякали, називали

Мене принцом і вдягали
У шарлати і шовки.
Ти з’явився і таки
Вгамував мою гризоту,
Ствердивши, що я відроду
Принц Полонії, й мене
Щастя сповнило ясне.

Клотальдо
І дістав я нагороду.

Сехисмундо
Та не щедру. Впав я в гнів
І, в злобі несамовитий,
Двічі мав тебе убити.

Клотальдо
Чим таке я заслужив?

Сехисмундо
Я сеньйором був і мстив
Люто всім у нашім краї;
Жінку я кохав, кохаю...
Це не снилось, це було,
Адже інше все пройшло,
А не це. Чому? Не знаю.
(Король виходить)

Клотальдо (убік)
У журбі король пішов,
Цими вражений словами.
(До Сехисмундо)
Це тому, що про орла ми
Говорили, снилась знов

Тобі влада і любов;
Та і в снах за всі старання,
Що в твоє я вклав навчання,
Маєш дякувать мені,
Сехисмундо, бо й вві сні
Слід робить добродіяння18.
(Виходить)

Сцена дев’ятнадцята

Сехисмундо сам.

Сехисмундо

Все ж бо правда! Загнуздаєм19
Честолюбство і злобу,
Це шаленство й лють сліпу,
Якщо снити знов бажаєм;
Адже ми перебуваєм
В світі, повнім таїни,
Бо життя — це сон чудний;
Знаю з досвіду, що всюди
Тут живуть сновиддям люди,
Поки збудяться вони.
Снить король, що він правує
В королівстві тут і там,
Все вирішуючи сам;
І хвала, яку він чує,
Наче вітер, лине всує;
І на попіл голосну
Смерть оберне (чи збагну?):
Хто б хотів королювати,
Коли взнав, що має встати
Збуджений від смерті-сну?
Снить багач, що він, багатий,
Лупить гроші так і сяк;
Бідний снить, що він, бідняк,

Мусить пріти й заробляти;
Снить же той, хто взявся драти,
Снить, хто гнеться й хто згина,
Снить господар, снить жона
І, як видно, всі на світі
Снять, спокусами повиті,
Хоч цього ніхто й не зна.
Сню, що тут в’язниця тьмяна,
Я в залізних ланцюгах,
А раніш себе у снах
Бачив я щасливим зрана.
Що таке життя? Омана!
Що таке життя? Це скон,
Це ілюзій всіх полон,
Чорна тінь і страховіття;
Все життя — це лиш сновиддя,
А сновиддя — тільки сон.

Хорнада третя

Вежа Сехисмундо.

Сцена перша

Кларін

В зачарованій цій вежі
Через те, що знав, конаю, —
Що за незнання ще буде,
Як взяли за те, що знаю?
Як це так, щоб ласолюбець
Вмер голодний всім на диво?
Жаль мені себе і дуже!
Скажуть люди: "Це можливо".
Саме так, бо те мовчання
Злість таїть в собі ворожу
І з моїм ім’ям не в згоді, —

Я, Кларін, мовчать не можу.
Хто складає товариство
Тут мені, якщо між нами?
Павуки лишень та миші.
Ось вам щиглики з піснями!20
Від сновиддя цеї ночі
Голова розпухла в мене,
Повна тисячі кларнетів,
Барабанів незліченних,
Хоругов, хрестів, процесій,
Тих людей, що бичувались,
Тих, що падали й вставали,
Непритомніли під галас,
Кров побачивши на інших;
Але я, коли не криться,
Непритомнію без їжі;
В темній мучуся в’язниці,
Де вже цілі дні читаю
Я філософа Неїда
І Непия21 вечорами
Розважаю, мов сусіда.
І, якщо святе мовчання
За календарем новітнім22,
Що свята для мене тайна, —
Вдовольнюсь постом обіднім;
Хоч покару й заслужив я,
Відчуваю й тут злорадство,
Бо слузі про все мовчати —
То найбільше святотатство.

Сцена друга

За сценою — сурми, барабани, голоси.

1-й солдат (за сценою)

У цій вежі він сидить.

Двері замкнені? Зламати!
Всі заходьте.

Кларін
Боже милий!
Це ж мене шукають кляті,
Адже кажуть, що я тут.
Що їм треба?

1-й солдат (за сценою)
Входьте сміло.

Входять юрбою солдати.

2-й солдат
Він десь тут.

Кларін
Та ні!

Солдати
Сеньйоре...

Кларін
Чи не п’яні всі? Ну й діло!

1-й солдат
Ти — наш принц, і ми бажаєм,
Щоби принц законом даний
Нами правив, а не той
Чужоземний, небажаний.
Ми до ніг тобі впадаєм.

Солдати

Хай живе наш принц великий!

Кларін (убік)

Боже, та вони це справді...
Чи такий тут звичай дикий
В королівстві, щоб когось
Брать щоднини, як я стежу,
І робити з нього принца,
А затим вертати в вежу?
Що ж, свою зіграю роль.

Солдати

Дай нам ноги.

Кларін

Ні, не можу,
Бо вони мені згодяться,
Та й не гоже, зважить прошу,
Бути принцеві безногим.

2-й солдат

Разом батькові твоєму
Ми сказали, що за принца
Тільки тебе визнаємо,
Не московського.

Кларін

До батька
До мого згубили шану?
Ах, сякі-такі, стривайте.

1-й солдат

Ми з душею, без обману.

Кларін

Якщо так, я вам прощаю.

2-й солдат

Йди й бери свої клейноди.
Слава Сехисмундо!

Всі

Слава!

Кларін (убік)

Сехисмундо кажуть? Згода!
Сехисмундами йменують
Всіх лжепринців, як я бачу.

Сцена третя

Входить Сехисмундо.

Сехисмундо

Хто назвав тут Сехисмундо?

Кларін (убік)

Був я принц, стерплю й невдачу.

1-й солдат

Хто з вас Сехисмундо?

Сехисмундо

Я.

2-й солдат (до Кларіна)

Чом ти, блазню безтолковий,
Вдав із себе Сехисмундо?

Кларін

Сехисмундо я? Та що ви!
Ви ж самі мене отут
Сехисмундили, й тому-то
Ваші ця плутня й нахабство,
Хоч і лаєтеся люто.

1-й солдат

Славний принце Сехисмундо
Той, якого всі ми знаєм
По прикметах, хоч на віру
Владарем тебе взиваєм,
Батько твій, король Басильйо,
Боячись своєї долі,
Про яку звістило небо,
Що його ти звалиш долі,
Вирішив тебе позбавить
Трону, щоб права на нього
Перебрав Астольфо, герцог
Із Московії. Для цього
Скликав двір. Але народ
Знає вже, що спадкоємець
Є законний, то й не хоче,
Щоб захожий іноземець
Панував над ним. Ось так,
Не бажаючи кориться
Лютій мачусі-недолі,
Він знайшов тебе в темниці,
Щоб залишив ти цю вежу,
На його зіпершись зброю,
І відняв таки в тирана,
Як належиться герою,
Скіпетр і свою корону.
Тож виходь. У цій пустелі
Військо з'юрмилось численне,

Всі звитяжці та плебеї,
Що несуть тобі свободу;
Чуєш, кличуть, ждуть на тебе?

Голоси (за сценою)
Хай живе наш Сехисмундо!

Сехисмундо
Знову (що ж це там, о небо?)
Хочете, щоб я про владу,
Яку час відніме, марив?
Знову хочете, щоб бачив
Я між тіней і між марев
Пишну велич і розкоші,
Що вітрець розвіє ранній?
Знову хочете, щоб стрів я
Небезпеки та омани,
Які родять і вбивають
Людську владу, злющу й хирну?
Та цього уже не буде!
Ще раз гляньте, я покірний
Своїй долі; я вже знаю,
Що життя — це сон. Ви чули?
Гетьте, тіні! Хоч змертвілим
Ви моїм чуттям вернули
Плоть і голос, та нема
Голосу у вас і плоті.
Я не хочу віддаватись
Ложній величі й пишноті,
Адже це лише привиддя,
Що розвіється здужалим
Першим леготом ранковим,
Як буває із мигдалем,
Що розквітнув на світанку
Несподівано й нежданo,

І при першім повіванні
Опадуть, зів’януть рано
Пелюстки його рожеві,
Зблякнувши із днем тривожним.
Я пізнав вас, я вас бачив
І я відаю, це з кожним
Тим, хто спить, таке буває;
Розчарований до краю
Вже не здамся на оману,
Бо життя — це сон, я знаю.

2-й солдат

Коли думаєш, що маним
Ми тебе, здійнявши галас,
Глянь на гори і побачиш,
Скільки там людей зібралось,
Щоб тобі служити.

Сехисмундо

Вже
Бачив (маю ж душу зрячу!)
Я це ж саме так виразно,
Як і нині його бачу,
Та було це сном.

2-й солдат

Великі
Справи подають, сеньйоре,
Передвістку, тож і бачив
Ти вві сні палаци й гори.

Сехисмундо

Так, була це передвістка,
В неї вірю я не дуже,
А життя таке коротке,

Заснемо ізнову, душе,
Заснемо; але обачно,
Не забувши цього разу,
Що прокинутися можем
Ми за кращого вже часу;
Якщо більше будем знати,
То й омани менше буде;
Адже лихо треба сміхом
Попереджувати всюди.
І при тому, що дається
Влада в борг, як і життєві
Блага, й нам її належить
Повернути владареві, —
Ми відважимось на все.
Я за вірність вам, васали,
Дякую; в мені знайдете
Ви того, хто вас, здужалий,
Звільнить від чужого рабства.
Тож сурмить, хай серед бою
Вам явлю свою звитягу.
Маю намір зняти зброю
Проти батька й правду неба
Я пізнати не боюся.
Він мені впаде у ноги...
(Убік)
А якщо раніш збуджуся,
Чи мовчать про те не краще,
Чого, мабуть, не здійсню я?

Всі

Хай живе наш Сехисмундо!

Сцена четверта

Входить Клотальдо.

Клотальдо

Боже, що за галас чую?

Сехисмундо

О Клотальдо.

Клотальдо

Пане...

(Убік)

Злобу

На мені зжене.

Кларін

Звіщаю,

Скине він його зі скелі.

(Виходить)

Клотальдо

Я до ніг тобі впадаю,

Знаю, що загину.

Сехисмундо

Встань,

Батьку мій, зведись на ноги;

Будеш ти мені зорею,

Щоб не збився я з дороги;

Я за гарне виховання

Дякую тобі без краю.

Дай-но руку.

Клотальдо

Що ти скажеш?

Сехисмундо

Те, що сню й добро жадаю

Я творити, бо не зникне
Те, що й в снах вдалось зробити.

Клотальдо
Вже, сеньйоре, ти шляхетний,
Якщо взявсь добро творити,
Бо ж не в гнів тобі, що й я
Дбаю про цю справу гожу.
Ти на батька йдеш війною!
Він — король, і я не можу
Проти нього йти з тобою.
В ноги падаю і в тебе
Смерті я прошу.

Сехисмундо
Негідник,
Зрадник, лиходій!
(Убік)
О небо!
Треба стримати мій гнів,
Бо не знаю, чи не сплю я.
(До Клотальдо)
Що ж, Клотальдо, вашу честь
І відвагу я шаную,
Йдіть служити королю,
Стрінемось на полі бою.
Гей, мерщій сурміть тривогу!

Клотальдо
Я хилюсь перед тобою.
(Виходить)

Сехисмундо
Доле, йдем королювати;
Не буди, якщо дрімаю,

Якщо правда — не всипляй;
Я добро чинити маю,
Правда це чи сон — байдуже;
Якщо правда їй служити;
Якщо сон — то пробудитись
Поміж друзів, білий світе!
Виходять під барабанний бій.

Зала в королівському палаці.

Сцена п’ята
Входять Басиліо і Астольфо.

Басиліо
Астольфо, хто вгамує, доброчинний,
Коня розгнузданого на скаку?
Хто течію ріки, що в море плине,
Погордливу зупинить й швидку?
Хто брилу, що зірвалася з вершини,
Перед падінням стримає важку?
Ні, легше все, як бачиться, спинити,
Аніж народу гнів несамовитий.
Про це говорить нам той шум і крик,
Що відбивають гори щосекунди,
Реве, роздвоївшись, людський потік, —
Одні: "Астольфо!" Інші: "Сехисмундо!"
Забули клятву, що дали навік,
Нова жорстокість постає із бунту,
Це той театр, де, красна звіддаля,
Трагедії нам доля представля.

Астольфо
Сеньйоре, хай мене васали раді
Не славлять цього дня, як ти звелів,
Адже Полонія (тут на заваді

Цей бунт, який усе нам перебив)
Іще моїй не підлягає владі,
Щоб спершу я цю владу заслужив, —
Коня! І сміло над усім огромом
Вогнем сяйне той, хто грозився громом!
(Виходить)

Басиліо

Ніхто не може долі відвернуть,
Бо все, як визначено, так і плине;
Те, чому буть, того нам не минуть,
І станеться, що статися повинне.
Жорстокий тут закон і в ньому суть:
Хто від біди біжить — біду зустріне;
Що зберігав я, те і змарнував;
Я сам свою вітчизну зруйнував.

Сцена шоста

Входить Естрелья.

Естрелья

Якщо, сеньйоре, власною рукою
Не спиниш розбрату поміж своїх,
Коли одні на одних йдуть грозою
На вулицях і площах голосних, —
Побачиш, як пливе, омита кров’ю
Твоя держава в хвилях нищівних,
Багряних, бо вже скрізь в жалобі люди,
Нещастя і трагедії повсюди.
Імперія в руїнах, і така
Панує люта і кривава сила,
Що глянуть страшно, й все навкруг змовка,
Тьмяніє сонце, й вітер хилить крила,
І давить всіх погибельна рука,
Тут кожен камінь — склеп, а дім — могила,

Всі квіти йдуть на траурний букет,
І кожен воїн — це живий скелет.

Сцена сьома
Входить Клотальдо

Клотальдо
До ніг твоїх ледь-ледь живий спішу я.

Басиліо
Скажи, де Сехисмундо, де мій син?

Клотальдо
Народ із гір звалився і бушує,
Проник у вежу і з її глибин
Свойого вирвав принца, що правує
Удруге знов і люту на почин
Явив хоробрість і рече в гордині,
Що волю неба виконає нині.

Басиліо
Я переможу, дайте-но коня!
Скараю зрадця-сина по закону;
Те, в чому помилилося знання,
Меч виправить, і я верну корону.
(Виходить)

Естрелья
Я поруч буду з сонцем цього дня,
Перетворюсь для нього на Беллону23;
Розправлю крила й полечу притьмом
Змагатися з Паллади божеством.

Виходить, за сценою звучить сигнал бойової тривоги.

Сцена восьма

Входить Росаура, перегороджуючи дорогу Клотальдо.

Росаура

Рвешся в бій, палають груди,
Бойовисько жде страшне,
Але вислухай мене,
Хоч війна гримить повсюди.
Добре знаєш, я прийшла
Бідна, терплячи образу,
До Полонії і зразу
Співчуття в тобі знайшла
І підтримку. Ти звелів же,
Щоб я в інше одяглась
І в палаці береглась
Я Астольфо, затаївши
Ревність. Стрівся на біду,
Честь мою він хоче вбити:
Буде ніччю говорити
Із Естрельєю в саду.
Принесла я ключ, візьми-но,
Проберися в сад тайком
І вже там захисником
Будь моїм, будь неодмінно.
Так, звитяжцю гордовитий,
Зможеш честь мою вернуть,
Ти вже став на помсти путь,
Тож мусиш його вбити.

Клотальдо

Так, тебе побачив я
І надумався ту ж мить
Я, Росауро, зробить
(Свідок тут сльоза твоя)
Все для тебе. Першим разом

Я поклав собі на ум,
Що ти зміниш свій костюм,
Бо, коли Астольфо часом
Тебе стріне в чоловічій
Тій одежі, то, бігме,
За нахабство це сприйме,
Засміявшися у вічі.
В цей же час, як ти й гадала,
Я відважився захистити
Честь твою, хоча б і вбити
(Твоя честь мене терзала)
Довелось Астольфо. Взявся
Я страшну зіграти роль.
Раз він був не мій король,
Я не мучився, не вагався,
Вбить хотів його, коли
Сехисмундо кинувсь клятий
Вже мені життя відняти,
І з’явився він, незлий,
Ризикуючи собою,
На мій захист зразу став
І відвагу показав
Разом з волею міцною.
Як же я (це зваж тепер ти!),
За життя душею вдячний,
Вб’ю того, хто, необачний,
Сам не дав мені померти?
Так ділю між двох турботу
І прихильність, мучусь завше,
Бо життя тобі я дав же
І від нього взяв достоту.
Бути з ким і йти до кого?
Так тобі я, прав не прав,
Зобов’язаний, бо дав,
А йому, що взяв від нього.

Мою душу розривають
Почуття тривожні всує,
Бо я той, який рятує,
Як і той, кого спасають.

Росаура

Я скажу, бо не сліпа,
Що для мужа (слід це знати!)
Благородством буде дати,
Взяти — то ж уже ганьба.
І, це правило прийнявши,
Ви з ним квити, далебі,
Бо, якщо життя тобі
Він подарував, то я вже
Узяла його від тебе;
Значить, на шляхетний чин
Я тебе веду, а він
Підбиває до ганьби.
Він тебе образив, отже,
Зобов’язаний мені ти,
Він тобі те дав, мій світе,
Що від тебе маю гоже:
Таким чином врятувати
Мусиш честь мою, бо стільки
Вища я за нього, скільки
Вище дати, ніж узяти.

Клотальдо

Той шляхетність виявляє
Доброчинну, хто дає,
Тим-то й той, хто дістає,
Також вдячним бути має.
І, якщо я дати годний,
Чесне маючи ім’я,
То нехай же буду я

Вдячний, як і благородний.
Коли зміг я вдячним стати,
Щедрим будучи, то прямо
Знов скажу я, що так само
Чесно дати, як і взяти.

Росаура

Я життя взяла від тебе,
Даючи його сказав ти
Мені щире слово правди, —
Не життя то, а ганеба,
Коли честь в образі. Ні,
В тебе не взяла нічого,
Адже не життя, як строго,
Те, що ти вже дав мені.
Тож, як хочеш щедрим стати
Перед тим, як вдячним бути
(Це ж від тебе тут почуте!),
То повинен дарувати
Сам життя мені; явля
Дар у щедрості себе.
Щедрим будь, прошу тебе, —
Вдячним будеш опісля.

Клотальдо

Думку цю твою вагому
Поділяю й віддаю
Я тобі як дар свою
Всю маєтність, щоб потому
Ти, Росауро, жила
Десь в обителі священній,
Бо лиш там у час мерзенний
Можна скритися від зла.
Тож, коли розор без краю,
В королівстві чвари й горе,

Я, шляхетний, моя зоре,
Тут їх множить не бажаю.
Вибір мій один в цю скруту, —
Королівству вірний я,
Щедрість лиш тобі моя;
Вдячним я Астольфо буду.
А твій вибір? Будь догадьком,
Вибирай між них обох,
Більш не вдію, свідок Бог,
Хоч і був би твоїм батьком.

Росаура

Я б цього вже не стерпіла,
Якби батьком ти мені
Був; а так не серджусь, ні.

Клотальдо

Тож скажи, що ти рішила?

Росаура

Вбити герцога.

Клотальдо

І єсть
В тебе, що вітця не знала,
Ця хоробрість небувала?

Росаура

Так.

Клотальдо

Що ж надихає?

Росаура

Честь.

Клотальдо

Глянь, Астольфо буде ось...

Росаура

Проти цього я мов скеля.

Клотальдо

... твій король і муж Естрельї.

Росаура

Бог не дасть, щоб це збулось!

Клотальдо

Це безумство.

Росаура

Припускаю.

Клотальдо

З ним борися.

Росаура

Не борюсь.

Клотальдо

Все утратиш...

Росаура

Не боюсь.

Клотальдо

... і життя, і честь.

Росаура

Я знаю.

Клотальдо

Чого прагнеш?

Росаура

Смерті.

Клотальдо

Будь

Мудра, це ганьба.

Росаура

Це честь.

Клотальдо

Тут нема відваги.

Росаура

Єсть.

Клотальдо

Це відчай.

Росаура

Це гнів, це лють.

Клотальдо
Чи є засіб, що здолає
Пристрасть цю сліпу?

Росаура
Нема.

Клотальдо
Хто з тобою?

Росаура
Я сама.

Клотальдо
Чи тут вихід є?

Росаура
Немає.

Клотальдо
Зваж, коли якимось чином...

Росаура
Я інакше згину — й край.
(Виходить)

Клотальдо
Якщо йдеш на смерть, стривай,
Дочко, й ми удвох загинем.
(Виходить)

Поле битви.

Сцена дев’ята

Входить Сехисмундо, вдягнутий в звірину шкуру; солдати в бойовому марші; Кларін. Б’ють барабани.

Сехисмундо

Аби мене в дерзаннях
Побачив Рим доби тріумфів ранніх,
О, як радів би гордий,
Що пощастило взріть йому когорти,
Коли за кличем звіра,
Чия висока в пориваннях віра,
На бій ідуть солдати,
З ним ладні й небосхил завоювати!
Та цей політ ми знизим,
Душе моя; не стане так сюрпризом
Цей успіх, бо страшуся,
Аби не втратить враз, коли проснуся,
Усе раніш набуте,
Нам слід уже збагнути:
Що менше ми жадаєм,
То й менше мучимось, коли втрачаєм.

Звучить кларнет.

Кларін

Глянь, на коні буланім24
(Його намалювати прийшла пора нам
В моїм оповіданні),
Видніє карта світу в осіянні,
Адже земля — це тіло,
Вогонь — то серце, що затріпотіло,
Дихання — вітер, море — біла піна,
І весь цей хаос бачу я, людина,
(Бо тілом, піною й душі горінням —
Це моря, вітру і землі створіння).

Той кінь рудої масті,
У яблуках, мов просить він, гривастий,
Щоб в них острога била,
На ньому жінка мила
До тебе поспішає.

Сехисмундо
Мені її вже світло засліпляє.

Кларін
Росаура! Це ж треба!
(Виходить)

Сехисмундо
Вона летить до мене, мов із неба.

Сцена десята
Входить Росаура, зі шпагою при боці і з кинджалом.

Росаура
О шляхетний Сехисмундо,
Що на звершення пророчі,
Зустрічаючи свій день,
Вийшов з темних тіней ночі,
Що, як сяюча планета,
Обійнявшись із зорею,
Світло ллєш на трави й ружі,
Славний величчю своєю,
Що над горами й морями
У короні заіскрілій
Ллєш проміння, сиплеш світло,
Пестиш скелі, миниш хвилі;
Так, засявши над світом,
Ти палаєш, польське сонце,

Щоб якусь нещасну жінку
Захистити (ні, не сон це!)
Бо вона тобі до ніг
В горі падає: дві речі
Необхідні для звитяжця
В цій незмовкній колотнечі,
Аби жінку врятувати,
Хоч задосить і одної.
Ти мене вже видів тричі,
Та й не відав тричі, хто я,
Тричі я тобі з’являлась
В різнім вигляді й одежі.
Вперше ти мене побачив
Вояком у темній вежі,
Де з твоїм життям стражденним
Своє горе я звіряла.
Вдруге милувався мною,
Жінкою, коли сіяла
Твоя велич пишна й грізна,
Як фантазія й сновиддя.
Втретє ось тобі з’являюсь
Я, дволике страховіття
У жіночому вбранні
Та вояцькім обладунку.
І, щоб ти зі співчуття
Все зробив для порятунку,
Я повім тобі трагічну
Свою долю, свої вчинки.
Знай, в Московії зродилась
Від шляхетної я жінки,
Моя мати — нещаслива,
Це вже значить, що красива.
Тож її примітив зрадник,
В чому знов немає дива;
Його імені не знаю,

Але втілилась у мене
Його мужність; я шкодую,
Що я хрещена, о нене,
Адже б вірила безумна,
Що він з тих богів, речистий,
Що в своїх метаморфозах25
(лебідь, бик і дощ злотистий!)
Полонив коханням Леду,
Як Європу і Данаю26.
Тут згадавши віроломність,
Свою повість доповняю;
Хочу я тобі сказати
Знов про те, що моя мати,
Хитро зваблена зізнанням
Із любові шлюб узяти,
Як ніхто, біла красива
І, як всі, була нещасна.
Тож, дружиною не ставши,
Так зневірилась прекрасна,
Що і досі тужить, плаче,
Від сльози мовчить гіркої.
Він же був таким тираном,
Як Еней колись у Трої27,
Що лишив їй тільки шпагу.
Хай тут лезо спочиває,
Оголю його, як повість
Доведу свою до краю.
Так той вузол затягнувся,
Що, зв’язавши, не тримає,
Чи одруження чи злочин, —
Тут різниці вже немає.
Я знайшлась на матір схожа
Не її красою, — де там? —
А нещастям і діянням
Я була її портретом.

Далі вже й казать не варто
Те, що я, невинувата,
Її долю вспадкувала
І бідою лиш багата.
Можу я того назвати,
Хто відняв, немов трофеї,
В мене честь мою і славу,
Решткти гідності моєї.
Це Астольфо... Зло і горе!
Як забилося з відчаю
Моє серце, що лихого
Ворога я називаю.
Цей Астольфо, що на спадок
Заздриться й добра не тямить
(Бо ж, коли любов минула,
Забувають і про пам’ять),
До Полонії з’явився,
Щоб пошлюбити Естрелью
Ту, що смолоскип для мене,
Хоч йменується зорею.
Хто повірить в те, що зірка
Двох закоханих з’єднала,
Як тепер оця Естрелья
Розлучає їх, зухвала?
Я від кривди і зневаги
Стала дикою й сумною,
Стала мертвою до того,
Аж не знала, що зі мною,
Бо змішалось, як у пеклі,
Все в моєму Вавілоні;
І, прикинувшись німою
(Бо єсть біди невгомонні,
Про які чуттями легше
Повіда́ти, ніж вустами),
Виражала мовчки муки,

Поки щирими словами
Віоланте, моя мати,
Ту в’язницю не розбила,
І не вирвались страждання,
Що я в грудях затаїла.
Я не стрималась, бо легко
Повідати тій людині,
Що сама слабка й знаходить
Співучасника в провині,
Наче це її рятує;
І немає в тому дива,
Бо й поганий приклад часом
Чомусь служить. Жаліслива,
Про мої почувши муки,
Мене втішила своїми:
Той суддя, що сам злочинець,
Вибачає й непростиме!
Живучи сама з бідою,
Мати знала, що свобода
Бездіяльна не лікує,
Як і час, адже скорбота
Ще й моя її гнітила;
Тож дала мені пораду
Йти за ним і хитрим словом
Змусить його за відняту
Честь мою сплатити борг.
І, щоб по лихих пригодах
Легше скритись, я наділа
Чоловічий звичний одяг.
Час настав, я оголяю
Шпагу, що при боці в мене.
Мати, вірячи у знаки,
Що на ній, як щось знаменне,
Зі стіни здійнявши зброю:
"Йди в Полонію, — сказала, —

І подбай, аби цю шпагу,
Що до піхов ти уклала,
Благородні взріли; може,
Хтось із них, якщо удасться,
Захистить тебе й підтрима,
Відвернувши зло й нещастя".
Я в Полонію з’явилась
Вже не стану говорити
Про відоме, що мене
Кінь примчав несамовитий
До печери, де я в подив
Увела тебе, герою.
Обмину й те, що Клотальдо
Заопікувався мною,
Що просив мені пощади,
Що король явив цю милість
І звелів, дізнавшись, хто я,
Щоб в жіночий стрій оділась
І служила я Естрельї,
Де взялась на їхню згубу
Я звести любов Астольфо
І завадити їх шлюбу.
Обмину і те, що знов ти
Здивувась (ми ж дива хочем!)
І два образи вже сплутав,
Як узрів мене в жіночім.
А згадаю, що Клотальдо
За мету важливу ставив,
Щоб з Естрельєю Астольфо
Шлюб узяв і з нею правив.
Радить він, щоб я зреклася
Домагань своїх навіки.
Я, довідавшись, о мужній
Сехисмундо наш великий,
Що тебе відомста кличе,

Що тобі звеліло небо
Цю тісну розбить темницю,
Де ти був, мов для ганьби,
За чуттями справжнім звіром,
За стражданнями скалою,
Що здійняв ти на вітчизну
І супроти батька зброю, —
Йду, спішу тобі на поміч,
Вбравшись у Діани шати
І на них надівши панцир
Завойовниці Паллади,
Чим з’єднала шовк і крицю,
Що мене вкрашають нині.
Гей, проводирю звитяжний,
Ми з тобою вдвох повинні
Їм весілля розладнати,
Бо потрібно це для мене,
Аби той не одружився,
Хто мій подруг наречений,
А для тебе, — щоб, злучивши
Дві держави в силу строгу,
Не звели вони нінащо
Нашу спільну перемогу.
Я прошу тебе як жінка
Честь мені вернуть законну
І як муж іду боротись,
Щоб ти взяв свою корону.
Я схиляюсь тут як жінка
У сльозах перед тобою
І як муж тобі служити
Йду, надійну взявши зброю.
Та, коли мене як жінку
Нині скривдиш, гордовитий,
То як муж уб’ю тебе,
Адже буду боронити

Честь свою і буду я
У твоїй звитязі й вчинках —
Жінка у моїх образах,
Муж у наших поєдинках.

Сехисмундо (убік)
Якщо правда те, що сплю я,
Стримай спогади, о небо!
Чи можливо, щоб подій
Стільки сон вбирав у себе?
Я питаю: хто зумів би
Чи з них вийти без вагання,
Чи про жодну з них не думать?
Хто ще знав такі страждання?
Ну, якщо мені ця велич
Тільки снилась, то як може
Жінка ця розповідати
Сни знайомі, о мій Боже?
Втім, якщо була це правда
(Я дивуюсь тут немало),
То чому в жаскім сум’ятті
Знов моє життя назвало
Все це сном? Така подібна
До сновиддя тая слава,
Що ніяк не розібрати,
Де велична й лукава,
Де оманлива й де справжня?
Незначна між них різниця,
Звідси й сумнів: те, що бачиш,
Що втішає і яскриться, —
То неправда чи то правда?
Копія, як все тутешнє,
Схожа так з оригіналом,
Що не знати, де справдешнє?
Хай це так, і я побачу,

Як розвіються в тумані,
Наче тіні, влада й велич,
І розкоші незрівнянні, —
Скористаймо з цеї хвилі,
Що нас квапить сум’ятлива,
Аби звідать насолоду,
Що лише у снах можлива.
Тут Росаура-красуня, —
Серце з захвату холоне;
Не пропустимо нагоди;
Пристрасть ломить всі закони
Тої гідності й довіри,
Що я бачу цеї днини.
Таж це сон; нехай мені
Сниться щастя швидкоплинне,
Бо пізніш насниться горе.
Але я, душа лукава,
Запевняю сам себе!
Чи це сон чи марна слава?
Хто задля земної слави
Славу жертвує небесну?
Чи не сон добро минуле?
Хто, зробивши справу чесну,
Що йому принесла щастя,
Не сказав би сам собі вже:
Мабуть, все було сновиддям,
Що я бачив? Тож, прозрівши,
Знаю я, що насолода —
Це те полум’я яскраве,
Що на попіл обертає
Вільний вітер кучерявий,
Отже, думаймо про вічність,
Це та слава неокрая,
Де не спить велике щастя
І величчя не дрімає.

Честь Росаура шукає;
Тільки принц вернути може
Честь її, а не відняти.
Тож раніш верну, о Боже,
Честь їй, ніж собі корону.
Ми ще гаємо потроху
Цю нагоду, що привабна
І зручна.
(До одного з солдатів)
Сурміть тривогу!
Маю дати бій сьогодні,
Поки ніч в оцих привіллях
Втопить золоте проміння
У зелено-темних хвилях.

Росаура

Мій сеньйоре, ти вже йдеш,
Не підтримавши і словом
Мене в горі та нещасті
На шляху моїм смутковім?
Чи можливо це, сеньйоре?
Ти мені не глянеш в очі
І не чуєш тут мене?

Сехисмундо

Честь, Росауро, так хоче:
Щоб з тобою буть зичливим,
Я жорстоким бути маю.
Відповість тобі на голос —
Честь моя відповідає,
Я не говорю — говорять
Мої справи із тобою,
Бо в такій великій скруті
Не милується красою

Той, хто честь твою — не вроду
Має тут побачить горду.

Виходить, і за ним виходять солдати.

Росаура
Ну й загадки, білий світе!
Після всяких лих та бід
Як двозначний цей одвіт
Мені треба розуміти?

Сцена одинадцята
Входить Кларін.

Кларін
Чи тебе, сеньйоро, бачу?

Росаура
Ах, Кларіне! Де ти був?

Кларін
Та до вежі був загув,
Смерть обманював чортячу,
Грав із нею чіт — не чіт;
Не звяла мене несита,
Як не билась — карта бита,
І зробив я хід як слід,
Не програвся і живу я.

Росаура
А чому?

Кларін
Тому, що знаю,

Хто ти, й таїну ховаю,
Що Клотальдо... Шум я чую.
Що таке?

Гримлять барабани.

Росаура
Що може буть?

Кларін
То виходить на цю пору
Із палацевого двору
Ескадрон у дальню путь
Звоювати Сехисмундо.

Росаура
Чом же я, мов боягуз,
Поруч з ним уже не б’юсь,
Не зняла на світ весь бунту,
Коли лютість і підлота
Беззаконня грають роль?
(Виходить)

Сцена дванадцята

Голоси одних
Хай живе новий король!

Голоси інших
Наша хай живе свобода!

Кларін
Хай свобода з королем
Тут живуть і квітнуть разом!

Ну, а я собі тим часом
Заховаюся тихцем,
Подивлюся, ставши збоку,
На цю бучу, що шаблонна,
І зіграю роль Нерона28,
Геть відкинувши моро́ку.
Тим лише я засмучуся,
Що торкається мене.
Тут, як хтось не прожене,
Всеньке свято подивлюся.
Поміж скель, де повно ям,
Серед цеї круговерті
Заховаюся від смерті
І дві дулі смерті дам.

Ховається; б’ють барабани, і чути брязкіт зброї.

Сцена тринадцята
Входять втікаючи Басиліо, Клотальдо і Астольфо

Басиліо
Захитався в мене трон!
Йде на батька син, ой світе!

Клотальдо
Твоє військо вже розбите,
Де ж порядок і закон?

Астольфо
Стали зрадники з лякливих
Переможцями.

Басиліо
У війнах

В переможцях бачать вірних,
А в подоланих — зрадливих.
Геть біжім, Клотальдо! Син
Йде сюди, він невблаганним
І жорстоким став тираном.

За сценою лунають постріли, і Кларін, поранений, падає з того місця, де знаходився.

Кларін
Боже мій, спаси!

Астольфо
Хто ж він,
Цей солдат, що, бідолашний,
Кров’ю вмившись, нам під ноги
Впав, звестись не має змоги?

Кларін
Чоловік я сіромашний,
Що хотів спастись від смерті
І від неї утікав
Та її ж і пострічав,
Бо від неї на цій тверді
Не сховатися ніде;
Значить, звідси випливає:
Хто від смерті утікає,
Той скоріш її знайде.
Гей, верніться, гей сюди
На криваве поле бою,
Бо серед вогню та зброї
Більше певності завжди,
Ніж ховатися у горах,
Адже це надійна путь
Долю силою здобуть

В ратних випробах суворих.
Хоч рятуєтесь від смерті,
Геть від неї біжите,
Гляньте, зараз умрете,
Якщо Бог велить умерти.
Падає за сцену.

Басиліо

Гляньте, зараз умрете,
Якщо Бог велить умерти!
Із яким знанням, о Боже,
Викрив мудро і безжально
Наше неуцтво й заблуди
Цей мертвець, який повчально
Нам сказав устами рани
З глумом, що йому кривавий
Розв’язав язик, ту правду,
Що даремні людські справи
І стремління марні проти
Сили вищої й причини!
Я, аби від бунту й смерті
Увільнити батьківщину,
Сам її довів до того,
Чим боявся їй зашкодить.

Клотальдо

Хоч, сеньйоре, доля знає
Всі шляхи й того знаходить,
Кого в заростях шукає
Поміж скель, не слід завчасу
Християнину казати,
Що нема від неї спасу.
Єсть, бо долю мудрий муж
Переможе, й все удасться;
І, якщо ти безборонний

Проти муки і нещастя,
Пошукай, де врятуватись.

Астольфо

Це тобі, сеньйоре, каже
Наш Клотальдо, зрілий муж,
Про твоє спасіння й наше,
Як і я, юнак хоробрий:
На горі в густозелених
Хащах кінь стоїть гарячий,
Швидший од вітрів шалених;
Утікай на ньому; я ж
Вдарити не дам у спину.

Басиліо

Якщо хоче Бог, щоб я
Вмер, чи смерть у цю хвилину
Жде мене, то віч-на-віч
Саме тут її зустріну.

Сцена чотирнадцята

Входять Сехисмундо, Естрелья, Росаура, солдати, почет

Солдат

На горі в дрімучій хащі
Десь ховається в цю пору
Наш король.

Сехисмундо

Знайдіть негайно!
Кожну схованку, всю гору,
Весь той ліс якнайпильніше
Обшукайте величезний.

Клотальдо

Утікай, сеньйоре.

Басиліо

Чом же?

Астольфо

Що ти ждеш?

Басиліо

Астольфо, щезни.

Клотальдо

Що ти хочеш?

Басиліо

Я, Клотальдо,
Хочу те зробить, що маю.
(До Сехисмундо, стаючи на коліна)
Принце, ти шукав мене?
Я до ніг тобі впадаю:
Білим килимом хай буде
Сивина моя для тебе;
Стань на неї і корону
Для ще більшої ганеби
Розтрощи мені; глумися
З величі моєї й сану,
Мсти, як бранцеві своєму;
І за зрадницьку оману
Доля здійснить правий присуд,
Небо сповнить своє слово.

Сехисмундо

Двір Полонії преславний,

Той, що править так чудово,
Свідком будь, уважно слухай,
Що твій принц тут скаже далі.
Те, що визначило небо
І на голубій скрижалі
Бог перстом своїм накреслив
В тайних знаках незгладимих
На стількох листах блакитних
Літерами золотими, —
Зроду-віку не обманить;
А обманить той, хто хоче
Осягнути задля злого
Те провíщення пророче.
Батько мій, аби жорстокість
Відхилить мою невинну,
Обернув мене на звіра,
На страхíтливу людину.
Та якби велінням долі
(За своїм єством звитяжний,
За походженням шляхетний
І за вдачею відважний)
Я зродився тихомирним
І покірливим, то й цьóго
Вистачило б виховання,
Цього трибу життєвóго,
Щоб жорстокі взяв я звички.
"Добрий" спосіб їх змінити!
Тож якби комусь сказали:
"Звір отой несамовитий
Вб’є тебе", — чи добрий засіб
Віднайшов би розумаха,
Звіра сплячого збудивши?
Чи сказали б ще: "Ця шпага,
Що на поясі твоєму,
Вб’є тебе", — було б даремно,

Щоб загин свій відвернути,
Оголить її і ревно
До грудей собі приставить.
Чи сказали б: "Ця затока
Тобі стане за гробницю,
Світлосяйна і глибока",
Зле було б віддатись морю
В час, коли здіймає в реві
Гори-хвилі сніжно-білі,
Буйні гриви кришталеві.
Все це трапилось із батьком,
Як із тим, хто звіра будить,
Щоб загрозу відвернути;
Як і з тим, хто лячно крутить
Голу шпагу; як із тим же,
Хто зманився буремним виром.
А якби (прошу уваги!)
Був мій гнів заснулим звіром,
Ярість — шпагою у піхвах,
Злоба — стихлою грозою,
Чи тоді б здолав я долю
Злою кривдою і мстою,
Вкрай її роздратувавши?
Отже, хто змогти бажає
Свою долю, той розумним
І терплячим бути має.
Поки зло лише надходить,
Не вчинило ще страшного,
Той, хто лихо передбачив,
Діє мудро і від нього
Може вберегтись, одначе,
Як уже почнеться люте,
То нема такої сили,
Щоб нещастя відвернути.
Хай усім за приклад буде

Виняткова ця подія,
Це захоплення, цей жах,
Ці дива; й скажу тоді я,
Що мені незвично бачить
Після кривди (це не скарга!)
Біля ніг у мене батька
І смиренного монарха.
То було веління неба:
Він хотів його здолати,
Та не зміг. Чи можу я,
Не такий, як він, багатий
На знання, роки і досвід,
Це зробити?
(До короля)
Встань, сеньйоре,
Руку дай мені; це ж небо
Показало, що, на горе,
Схибив ти, коли його
Захотів здолать. Схиляю
Голову, ждучи на вирок,
І до ніг тобі впадаю.

Басиліо

Сину, цей шляхетний вчинок
Повертає мені вдруге
Цього дня тебе, — ти принц!
Ждуть на тебе за заслуги
Лавр і пальма; добрим чином
Ти здобув тут перемогу.

Всі

Хай живе наш Сехисмундо!

Сехисмундо

Відчуваючи тривогу,

Перемог я жду великих
І найбільшу, наче муку, —
Це змогти себе. Астольфо
Хай Росаурі дасть руку, —
Це той борг за честь, що мушу
Їй вернути, як годиться.

Астольфо

Так, це правда, перед нею
Я в боргу; вона боїться,
Бо не знає, хто вона;
Я б укрив себе ганьбою,
Якби цю пошлюбив жінку...

Клотальдо

Стій, тебе я заспокою;
Знай, Росаура шляхетна,
Як і ти, Астольфо, й всюди
Захищу цю правду збройно;
Це моя дочка — і буде!

Астольфо

Що ти кажеш?

Клотальдо

Те, що, поки
Не побачу її в шлюбі,
Я хотів про це мовчати.
Повість довга, мої любі, —
Знайте: це дочка моя.

Астольфо

Якщо так, то свого слова
Не порушу.

Сехисмундо

Щоб Естрелья
Не тужила гонорова,
Що вона втрачає принца
Чином славного й оружжям,
Я рукою тут своєю
Обвінчаю її з мужем,
Що заслугами і саном
Рівний з ним, та вищим стане.
Руку дай мені!

Естрелья

Я щастя
Віднайшла таке нежданe.

Сехисмундо

А Клотальдо, що моєму
Батькові служив задосить,
Я дарю обійми й милість
Ту, яку він сам попросить.

Солдат

Якщо так того, хто зовсім
Не служив тобі, шануєш,
То мені, хто королівство
Збурив і тебе, ти чуєш,
З вежі вирвав , — що даси?

Сехисмундо

Вежу; з тим, щоб відтепер ти
З неї вже повік не вийшов,
Був під вартою до смерті;
Зрадник більше не потрібний
В час, коли минула зрада.

Басиліо

Розум твій усіх дивує.

Астольфо

В нього вже й не та повада!

Росаура

Мудрий він і справедливий!

Сехисмундо

Що дивує вас? Чи дивно,
Коли сон був мій учитель,
І боюсь, як не противно,
Що прокинутися можу
Знов у замкнутій темниці?
А коли цього не буде,
То воно мені насниться;
Отже, я переконався
В тому, що все щастя людське,
Зрештою, як сон, минає,
І я хочу скористаться
Щастям тим, що час дарує;
Я прошу вас, винуватий,
Помилки простити наші,
Бо шляхетно їх прощати.

Примітки

Українською перекладено вперше.

© Переклад за виданням: CALDERÓN DE LA BARCA. La vida es suenõ. El alcalde de Zalamea.— Madrid: Espasa-Calpe, S.A., 1978.

[1] Гіппогриф – словотвір італійського поета Маттео Марії Боярдо (1441-бл.1494) від грецьких іменників hippos (кінь) і grips (гриф) на означення тварини з тулубом коня і з головою та крилами міфічного птаха. Даний образ, що поєднав у собі античні уявлення про колісницю Аполлона, яку тягнули то коні, то грифи, дуже часто вживається в іспанській поезії XV-

XVII ст.
[2] Цей вислів, як і взагалі монолог Росаури й далі численні пасажі Кальдеронової п’єси, – полісемічний і важко піддається однозначному тлумаченню. Це може бути Фаетон, син Геліоса, бога сонця, й океаніди Клімени, так само, як і один з коней Еос, римської богині ранкової зорі.
[3] В заїзді не лишай мене… – іспанське прислів’я, що означає розплачуваться за чужі гріхи; виникло в середньовічній Іспанії з ситуації, коли зубожілі ідальго, не розрахувавшись за постій і харчі, покидали на заїжджому дворі своїх слуг, які мусили брати на себе покарання за їхні борги.
[4] Цей монолог Сехисмундо з часу появи п’єси "Життя – це сон" здобув непроминальну популярність серед іспанців. Його вивчають у школах, цитують і коментують у літературознавчих і філософських дослідженнях. В його афористичних рядках закарбовано незглибиме в своїй єдності розуміння світу, природи і людини, поривання скутого духу до свободи й діяння. Монолог Сехисмундо відомий в Україні у взірцевому перекладі М.Лукаша.
[5] Мається на увазі природа, яка наділяє все суще на землі характерними особливостями і рисами.
[6] За часів Кальдерона вважали, що риба не дихає і живиться водою.
[7] Перегук з відомою в країнах Середземномор’я легендою про гігантів, які насмілились боротися з Богом. Вони згромадили аж під небеса кам’яну гору, але Бог, наславши громи і зливи, розвалив ту гору і потопив гігантів.
[8] Гординя і Смирення – персонажі стародавніх іспанських містерій, які часто діють і в творах сучасників Кальдерона.
[9] Аврора за римською міфологією богиня світанку. Паллада (Афіна Паллада) – одна з головних давньогрецьких богинь, що уособлювала воєнні перемоги (у римлян – Мінерва). Флора – римська богиня рослинності, цвітіння та юності.
[10] Фалес з Мілета в Малій Азії (бл. 624-547 р. до н.е.) – давньогрецький філософ, автор цілого ряду відкриттів в арифметиці, геометрії та астрономії. Евклід з Мегари (бл. 450-бл. 374 р. до н.е.) – давньогрецький філософ, послідовник Сократа. Розвивав і поєднував його вчення про добро з вченням Парменіда Елейського про незмінну сутність світу.

[11] Тімант (IV ст. до н.е.) – давньогрецький живописець; йому належить відома картина "Жертвоприношення Іфігенії". Лісіпп – видатний давньогрецький скульптор другої половини IV ст. до н.е. Був придворним скульптором Александра Македонського.
[12] Очевидно йдеться про Луція Аннея Сенеку (бл. 4 р. до н.е.-65 р. н.е.), уродженця Кордови, римського філософа, широко знаного на Піренейському півострові. В Іспанії його ім’ям віддавна наділяли митців і мислителів, звідси й популярні за часів Кальдерона вислови "іспанський Сенека", "наш Сенека" тощо.
[13] Атлантами Басиліо називає Астольфо і Естрелью, яким збирається передати королівську владу. Атлант (грецька міфологія) – велетень, який за наказом Зевса тримав на собі небо.
[14] Рядки з романсеро Луїса де Гонгори (1561-1627) "Своє лічили проміння..." (1614).
[15] Астрея – дочка Зевсі і Феміди, богиня справедливості. Надавши це ім’я Росаурі, автор виправдовує її ризиковані вчинки й діяння.
[16] Фенікс, за міфологією давніх фінікійців, єгиптян та інших народів, – чарівний птах, який, проживши кілька сотень років, спалював себе і потім відроджувався в попелі молодим. Тут автор говорить про неминуче повторення в повсякденному житті всіляких нещасть і злигоднів, що їх належить постійно переборювати людям.
[17] Ікар – герой всесвітньо відомого міфу, який необачно наблизився до сонця на крилах, зроблених з пір’я, і впав у море, коли проміння розтопило віск, що скріплював пір’я. Кальдеронів Кларін, як завжди, обертає на жарт свої лихі пригоди, називаючи Ікаром слугу, якого Сехисмундо кинув у море.
[18] Улюблена сентенція Кальдерона, дослівно запозичена з його ауто "Великий театр світу".
[19] Також один із найпопулярніших серед іспанців монологів з п’єс Кальдерона. Сехисмундо усвідомлює себе як особистість і осмислює свою роль у житті країни. Це моральне переродження із звіра в людину являє собою кульмінацію твору. В монолозі відбито бунтарство духу, після чого стає зрозумілим і виправданим повстання народу.
[20] В іспанській літературі щиголь, як і соловей, вже давно став звичним поетичним символом.

[21] Неїд, Непий. — В оригіналі гра слів, яку неможливо відтворити іншою мовою. Автор використовує співзвучність в іспанській транскрипції імена грецького філософа Нікомеда (Nicomedes) і назви Нісенського собору (Niceno) з дієсловами comer (обідати) і cenar (вечеряти) та заперечної частки ni. Цей каламбур можна розшифрувати так: "Вдень я не обідаю, ввечері – не вечеряю".
[22] Натяк на "новий стиль" у літочисленні, що запровадив 1582 р. папа Григорій XIII, т.зв. "григоріанський календар".
[23] Беллона – в римській міфологій богиня війни. Сонце – тут король Басиліо.
[24] Цей опис коня є не що інше, як жартівлива парафраза "серйозних" і вишуканих картин, які незрідка зустрічаються в поетів "витонченого стилю" та і в самого Кальдерона.
[25] Тобто в перевтіленнях, описаних в поемі "Метаморфози" римського поета Публія Овідія Назона (43 р. до н.е.-18 р. н.е.).
[26] Тут поєднано епізоди з трьох міфів про Зевса, Європу, Леду і Данаю, в яких Зевс оволодів красунями у вигляді бика, лебедя і золотого дощу.
[27] Алюзія на легенду, переказану у другій книзі "Енеїди" Публія Вергілія Марона (70-19 р. до н.е.), за якою, після здобуття греками Трої, Еней утік з троянцями, покинувши свій вояцький обладунок. Це місце в п’єсі слід розуміти так: Троя – мати, батько – Еней, зброя – запорука повернення зганьбленої честі.
[28] Римський імператор Клавдій Цезар Нерон (37-68 р.), ім’я якого стало символом жорстокості, за давніми переказами, з усмішкою спостерігав пожежу в Римі, щоб згодом описати у своїх віршах це жахливе видовище.